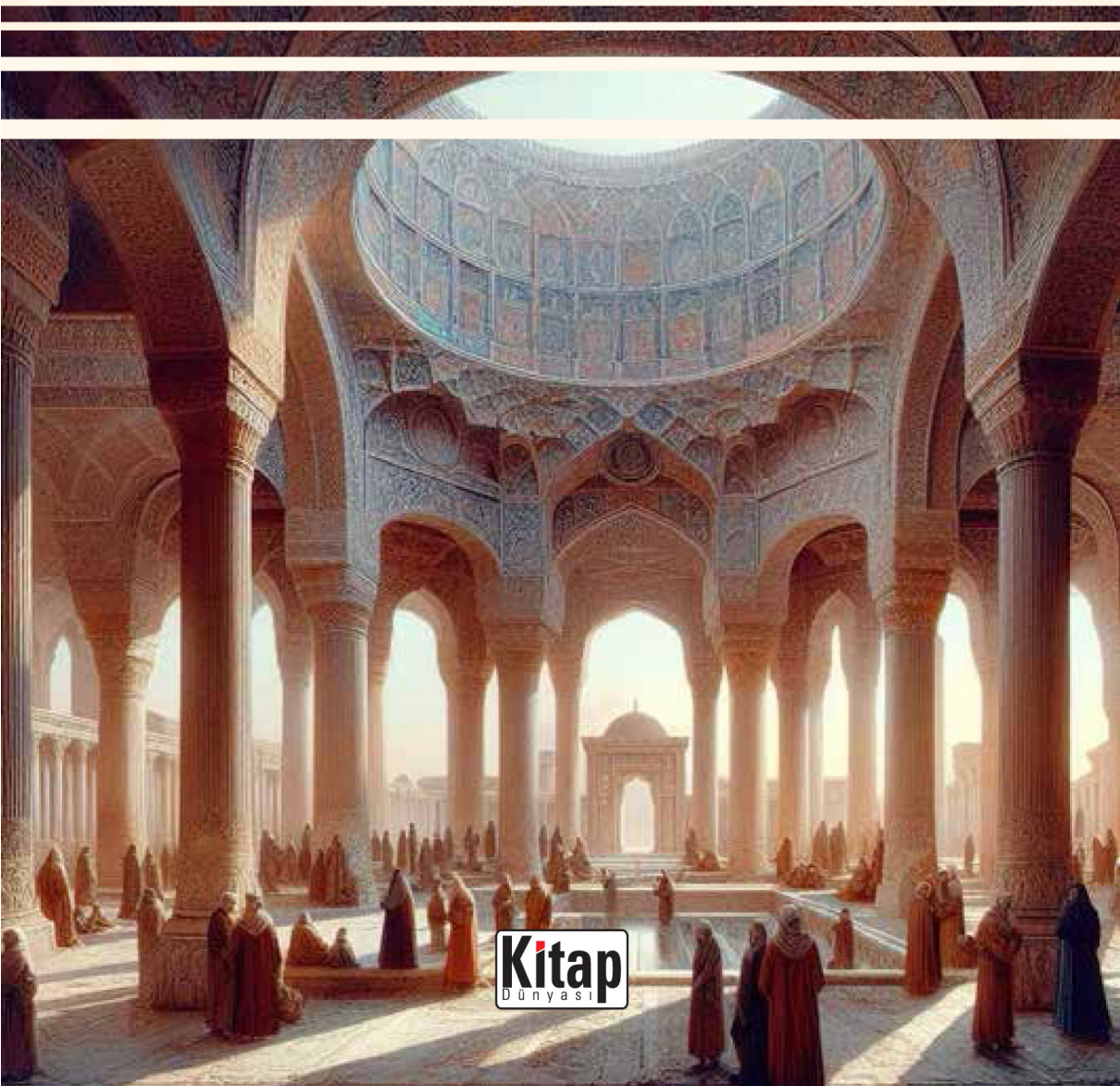

ULUSLARARASI
BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE
HANEFÎLİK-MÂTÜRÎDÎLİK
SEMPOZYUMU
BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

Editör: **Dr. Esat Sabırlı**

**ULUSLARARASI BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE
HANEFÎLİK-MÂTÜRÎDÎLİK SEMPOZYUMU
BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI**

Editör
Dr. Esat SABIRLI

Uluslararası Büyük Selçuklular Döneminde
Hanefilik-Mâtürîdîlik Sempozyumu Bildiri
Özetleri Kitabı

Sempozyum Yeri ve Tarihi:
Konya / Türkiye 3-4 Kasım 2023

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı:
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ

Editör: Dr. Esat SABIRLI

Genel Yayın Yönetmeni:
Mustafa ÇALIŞKAN

Bu eserde yer alan bildiri özetleri, 3-4 Kasım 2023 tarihlerinde Konya Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen Uluslararası Büyük Selçuklular Döneminde Hanefilik-Mâtürîdîlik Sempozyumu'nda sunulan bildiriler arasından seçilmiştir. Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Eserin tüm yayın hakları saklıdır. Eleştirel makale, kitap ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında kitabın bir kısmı veya tamamı, yayıncının izni olmadan yayımlanamaz.

"Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 23702007 numaralı proje ile desteklenmiştir."

İrtibat ve Yazışma Adresi:
Selçuk Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi, Alaaddin Keykubat
Kampüsü, Selçuklu / Konya
Tel: 0 (332) 241 00 41

hanefimaturidisempozyumu.selcuk.edu.tr

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI
Yayın No: 508

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı
Sertifika No: 51889

ISBN 978-605-351-826-6

E-KİTAP

Kapak Tasarım: **DİZGİ MİZANPAJ**.com

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Aralık 2023 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları
Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	7
--------------	---

I. BÖLÜM

KELAM-MEZHEPLER TARİHİ

Büyük Selçuklular Döneminde Yaşayan Hanefî-Mâtürîdî Âlimlerin Hanefî-Mâtürîdîliğin Gelişimine Katkıları	11
---	----

Prof. Ahmet Ak

İmam Maturidî ve Maturidilik Fırkası Hakkındaki Oryantalist Tezler	13
--	----

Prof. Dr. Mehmet Salih Geçit

Eş'ârî ve Mâtürîdî'nin Görüşlerinin Yayılım Alanının Jeopolitik Boyutu	14
--	----

Doç. Dr. İbrahim Halil Erdoğan - Şeyma Yetkin

Büyük Selçuklular Döneminde Üstün Mezhep Tartışmaları: Cüveynî'nin "İdeal Mezhep" Algısının Hanefî Çevredeki Yankısı	16
--	----

Dr. Öğr. Üyesi Halil Kılıç

Büyük Selçuklular Döneminde Eş'ârî Mihnesi ve Nizamiye Medreseleri: Cüveynî Örneği	18
--	----

Dr. Nazlı Eker

The Role of Abu Hafs Nasafi in the Development of the Doctrine of Moturudism and its Territorial Distrubition	19
---	----

Prof. Dr. Abdullatif Allakulov

Mâtûrîdîliğin İmamet Anlayışı: Alâeddin el-Üsmendî (ö. 552/1157) Örneği21

Dr. Öğr. Üyesi Adem Lök

أزمة تمثيل أهل السنة و الجماعة عهد السلاجقة العظام؛ بين الماتريدية والأشاعرة والحنابلة 22

بليل عبد الكريم

**Büyük Selçuklular Dönemi Mâtûrîdî Âlimlerinden Ebü'l-Muîn en-Neseî
ve Nûreddin es-Sâbûnî'nin Bâtınîlik Eleştirileri24**

Feyzullah Gün

Mâtûrîdî'nin Hanefî Geleneğe Kelamî Açıdan Katkısı..... 26

Dr. Öğr. Üyesi Aslı Menekşe

Mâtûrîdî Metinlerde Bir Dehrî'nin Portresi: İbnü'r-Râvendî..... 28

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Selman Tosun

Usûl'üd-Din Eseri Bağlamında Ebu'l Yusr Pezdevî'nin Mutezile Eleştirileri 29

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Koman Parlak

II. BÖLÜM

FIKİH

Büyük Selçuklular Döneminde Fıkıh Mezhepleri-Siyaset İlişkisi32

Dr. Öğr. Üyesi Fatiha Bozbaş

**Büyük Selçuklular Dönemi Hanefî Fıkıh Faaliyetlerinin Türkiye Selçukluları
Dönemi Fıkıh Çalışmalarına Etkisi34**

Doç. Dr. Ömer Menekşe

Hanefî-Mâtûrîdî Usul Geleneğinin Öncüsü Semerkandî'ye Göre Emrin Delâleti37

Dr. Yunus Kocabıyık

Semerkant Fıkıh Usûlü Düşüncesinde Dil Mebhaslerinin Yeri: Alâeddin es-Semerkandî Örneği.....	39
<i>Dr. Öğr. Üyesi Mehdi Cengiz</i>	
Orta Asya Hanefîlerinin Hadislerin Tevili Bağlamında Siyaset Cezasına Bakışı.....	41
<i>Dr. Arş. Gör. Abdulmuid Aykul</i>	
Hanefî Fürû Fıkhında Örfün Serüveni (Sadrüşşehîd'in el-Vâkıât Eserinin İcâre Kitabı Çerçevesinde).....	43
<i>Ar. Gör. Esra Dürdane Özekin</i>	

III. BÖLÜM

TEFSİR

Hanefî veya Şâfiî Olduğu Tartışmaları Arasında Bir Selçuklu Müfessiri: Tâcu'l-Kurrâ el-Kirmânî.....	46
<i>Doç. Dr. Süleyman Narol</i>	
Necmeddin Ömer Nesefî Tefsirinde Ayetin Literal Yapısına Aykırı Olduğu Gerekçesiyle Mu'tezile'ye Yönelttiği Eleştirilerin Değerlendirilmesi.....	48
<i>Doç. Dr. Muhammed Ersöz</i>	
Ömer en-Nesefî'nin Şefaatile İlgili Ayetlerin Tefsirinde Hanefî-Mâtürîdî Paradigmanın Yansımaları	49
<i>Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sevim</i>	
General Description of “Sharh At-Ta'wilat” by Alauddin Samarqandi.....	51
<i>İkhtiyor Abdurahmanov</i>	
The Formation of The Science of Tafsir in Mawarannahr	52
<i>Prof. Dr. Davronbek Makhsudov.....</i>	

IV. BÖLÜM

HADİS, EDEBİYAT, MİMARİ

Beğavî'nin Meâlimü't-Tenzîl'inde Rivayet Kullanımı	54
--	----

Doç. Dr. Musa Erkaya

Kâsânî'nin (ö. 587/1191) Bedâ'î'ü's-Şanâ'i'de Meşhur Hadis Algısı	56
---	----

Doç. Dr. Osman Nedim Yektar

Büyük Selçuklu Devri Mutasavvıflarından Kuşeyrî'nin er-Risâletü'l-Kuş Adlı Eserindeki Mevzu Hadislerin Tespiti Üzerine	59
---	----

Doç. Dr. Uğur Erman

Büyük Selçuklu Şairi Enverî'nin Sultan Sencer'e Medhiyesi	61
---	----

Dr. Öğr. Üyesi Olcay Kocatürk

UNESCO Tarafından Dünya Mirası İlan Edilen İsfahan Cuma Caminin Mimarisinde Büyük Selçuklu İzleri.....	62
---	----

Dr. Kamile Akın Doğan

SONUÇ YERİNE.....	63
-------------------	----

TAKDİM

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanı

Uluslararası Büyük Selçuklular Döneminde Hanefilik-Maturîdîlik Sempozyumu'nun hayırlara vesile olmasını diliyorum. Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi olarak her yıl imkanlarımız ölçüsünde bilimsel ve kültürel faaliyetlere odaklanmaktayız. Bu faaliyetler arasında sempozyumlar, konferanslar, çalıştaylar ve sergiler yer almaktadır. Geçtiğimiz yıl, iki önemli sempozyum düzenledik. İlki Uluslararası İslami Dayanışma Sempozyumu, diğeri ise Uluslararası Vahiy Sempozyumu oldu. Her iki sempozyumun konuları, günümüzde de hala güncelliğini korumaktadır.

Eğer bugün Gazze, Siyonist İsrail tarafından insansızlaştırılıyor ve soykırım uygulanıyorsa, İslam dünyasının sadece izleyici konumunda olmasının temel sebebi, Müslüman dayanışmasının zayıf olmasıdır. Eğer Batı başkentlerinde Aziz Kur'an'a karşı saldırılar meydana geliyorsa, bu durumun temel nedeni ise hala yeterince Kur'an vahyinin önemini anlatamamış olmamızdır.

Öte yandan, İslami İlimler Fakültesi olarak bir dizi sempozyum düzenlemeyi düşünüyoruz. Bu sene gerçekleştirdiğimiz ilk sempozyum, "Büyük Selçuklular Döneminde Hanefilik-Mâtürîdîlik" konusunu ele almıştır. Gelecek sene, Osmanlılar döneminde Hanefilik-Mâtürîdîlik, daha sonraki sene ise Cumhuriyet döneminde Hanefilik-Mâtürîdîlik sempozyumu planlanmaktadır. Her üç sempozyumda da dönemsellik olarak Hanefilik-Mâtürîdîlik konularının envanterini çıkarmış olacağız.

Tarihte Selçuklular, İslam dünyasında siyasi liderliği ele geçirdikten sonra Şii-Fatimilere ve tüm batını zihniyetlere karşı Sünni İslam anlayışının destekçisi olmuşlar, Sünniliğin amelde Hanefi yorumunu, itikatta ise Maturîdi yorumunu ter-

cih etmişlerdir. Şehirlerde kadılık görevine Hanefi fıkhı âlimlerini getirmişlerdir. Çünkü Hanefilik-Mâtürîdîlik ekolünün İslam yorumu, hem Müslümanların itikadi ve sosyal birliğini diri tutmakta, hem yıkıcı heretik akımlara karşı set oluşturmakta hem de insan tabiatına uygun, mutedil bir din anlayışını sunmaktadır.

Tarihimizde Selçuklu Türkleri, egemen oldukları coğrafyalarda ilmi kurumların teşekkülüne önem vermişlerdir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey zamanında başlayarak Alparslan ve Melik Şah dönemlerinde genişleyen İslam Dünyası, medrese ve zaviyelerle dolmuştur. Nitekim Selçuklu Sultanı Alpaslan, Bağdat'ta Ebu Hanife'nin kabrinin yanında Hanefilere yönelik büyük bir medrese yaptırmıştır. Selçuklular döneminde Hanefi mezhebinin yayılma sahaları; Belh, Rey, Buhara, Bağdat, Semerkant gibi İslam şehirlerindeki medreseler aracılığıyla olmuştur. Bu medreselerde verilen din eğitimi, daha çok Hanefilik-Mâtürîdîlik anlayışı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Medreselerdeki din eğitiminin yanı sıra astronomi, matematik, fizik, kimya, tıp, felsefe gibi alanlarda da eğitim verilmiş; ayrıca, yöneticiler de bu medreselerde yetişmişlerdir.

İslami ilimler alanında öne çıkan Hanefilik-Mâtürîdîlik geleneğinde, büyük otoritelerin çoğu Selçuklular döneminde yetişmiştir. Bu isimler arasında; Muhammed Pezdevî, Serahsî, Kâsânî, Alâeddin es-Semerkindî gibi büyük Hanefi hukukçuları; Ebu'l Berekât en-Neseî, Ebu'l-Muîn en-Neseî, Ömer en-Neseî, Hâkim es-Semerkindî, Alâeddin el-Üsmendî, Nureddin es-Sâbûnî gibi Mâtürîdî Kelam alimleri yer almaktadır. Ayrıca, Kuşeyrî gibi mutasavvıflar ve birçok müfessir, Fergana vadisi ile Maverâünnehir bölgesinde yetişmişlerdir.

Selçukluların İslam dünyasına hakimiyetleri ile İslam medeniyeti her alanda yeniden parlamıştır. Hakimiyetleri süresince Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesinin savunucusu olan Selçuklu sultanları, siyasi-itikadi muhalefetin öncülüğünü yapan Rafızî ve Batınî gruplara karşı yoğun bir mücadeleye girişmişlerdir. Selçuklu devlet adamları, yıkıcı söylem ve eylemleriyle tanınan bu fırkaların İslam dışılığını ortaya koyabilmek için İslam alimlerinden düşünce ve eserleriyle bu mücadeleye katkıda bulunmalarını istemişlerdir. Çünkü sadece siyasi ve askeri başarı yeterli

değildir; bu başarının ilmi faaliyetlerle taçlandırılması ve güçlendirilmesi gerekir. Bu nedenle, askeri kuvvetin yanında ilmi ve fikri bir ordu da oluşturulmuştur.

Büyük Selçuklular Döneminde Hanefilik-Matürîdîlik Sempozyumu'nda ilim adamlarımız, “Büyük Selçuklular Döneminde Hanefî-Matürîdî Düşünce Dünyası/sistemi” ve “Büyük Selçuklular Döneminde Hanefî-Matürîdî Âlimlerin görüş, metot ve yaklaşımlarını” ele aldılar. Böylece, yeniden inanç ve düşünce hayatımıza Ebu Hanîfe, İmam Matürîdî ve onların takipçilerinin fikhî ve kelamî görüşleri taşınacaktır. Ben inanıyorum ki, derin krizlerin yaşandığı, etnik ve mezhepsel çatışmaların revaçta olduğu, güçsüzlerin korumasız bırakıldığı bu çağda, muhteşem medeniyetimizin akılcı damarını temsil eden Hanefî ve Mâtürîdî düşünce sistemi her alanda yol gösterici bir işlev yüklenmiş olacaktır. İki gün süren, yurt içinden ve yurt dışından katılımcılarla gerçekleştirdiğimiz sempozyumda sunulan bildirilerin ana konusunu Selçuklular döneminde Hanefilik-Mâtürîdîlik çalışmaları oluşturmaktadır.

Sözlerime son verirken, bu sempozyuma destek veren başta Selçuk Üniversitesi Rektörlüğüne, sempozyum paydaşlarımız olan Özbekistan Uluslararası İmam Matürîdî Merkezi'ne, S.Ü. İmam Matürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne, Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü'ne, Konya İl Müftülüğü'ne, Konya Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na, ayrıca bu sempozyumun mutfağında çalışan fedakâr hocalarımıza ve değerli ilim adamlarımıza teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

I. BÖLÜM:
KELAM-MEZHEPLER TARİHİ

Büyük Selçuklular Döneminde Yaşayan Hanefî-Mâtürîdî Âlimlerin Hanefî-Mâtürîdîliğin Gelişimine Katkıları

Ahmet AK*

Öz

Hanefî-Mâtürîdîliğin kökleşip yayılışı, büyük ölçüde Selçukluların hüküm sürdüğü V./XI. ve VI./XII. yüzyıllarda olmuştur. Bu gelişimde Selçuklu sultanları ve diğer Türk yöneticileri ile Selçuklu Hanefî-Maturidi âlimlerin önemli payı vardır. Gerçekten de bu dönemde İmam Azam Ebû Hanife (80/699-150/767) ile İmam Mâtürîdî'nin (333/944) görüşlerini benimseyen Ebü'l-Yüsr Pezdevî (421/1027-493/1099), Ebü'l-Muîn Neseî (508/1115), Ömer Neseî (537/1142) ve Alâuddin Semerkandî (539/1144) gibi çok sayıda Hanefî-Mâtürîdî âlim yetişmiştir. Söz konusu bu âlimlerin hepsi de eserlerinde Ebû Hanife ile İmam Mâtürîdî'nin isimlerini ve görüşlerini savunmuşlar ve yaymaya çalışmışlardır. Onlar, Hanefî-Mâtürîdîliğin yayılışını kolaylaştırmak amacıyla Tabsiratü'l-Edille ve Usûlü'd-Din gibi geniş hacimli eserlerin yanı sıra Akâidü'n-Nesefiyye ve Bahru'l-Kelâm gibi küçük hacimli ve kolay ezberlenip anlaşılan eserleri kaleme alarak ve çok sayıda öğrenci yetiştirerek Hanefî-Mâtürîdîliğin gelişimine öncülük etmişlerdir. Hatta Mâtürîdî'nin Te'vîlâtül-Kur'ân'ı bu dönemde yaşayan Alâuddin Semerkandî tarafından şerh edilmiş ve Mâtürîdîliğe ait temel kaynakların çoğu yine bu dönemde yazılmıştır. Ayrıca dönemin Hanefî-Mâtürîdî âlimleri, itikatta Mâtürîdîliğe ait temel eserler ile fıkıhta Hanefîliğe ait temel kitapları birlikte okutmuşlar ve eserlerinde İmam Azam Ebû Hanife'den sonra İmam Mâtürîdî'yi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın imamı ve Mâverâünnehir'de yaşayan Hanefîlerin fıkıhtaki reisi olarak göstermişlerdir.

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, aak@ksu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1788-5429.

Bununla birlikte, Mâtürîdîliğin Selçuklular döneminde yayılışında Ahmet Yesevî ile Yusuf el-Hemedânî gibi büyük Hanefî-Sûfî âlimlerin de önemli katkıları olmuştur. Kezâ bazı Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin fıkıh ve kelâmın yanı sıra hadis eğitimi ve öğretimine ağırlık vermeleri de Büyük Selçuklular döneminde Hanefilik ile Mâtürîdîliğin birlikte gelişip yayılmasına olumlu yansımasıdır.

Bu tebliğde, Büyük Selçukluların hüküm sürdüğü yaklaşık bir buçuk asırlık zaman diliminde yaşayan belli başlı Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin hayatları ile eserlerine kısaca temas ettikten sonra onların Hanefî-Mâtürîdîliğin gelişimine katkıları kronolojik sıraya göre ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklular, Hanefî-Mâtürîdî Âlimler, Ebû Hanife ve İmam Matüridi.

İmam Maturidî ve Maturidilik Fırkası Hakkındaki Oryantalist Tezler

Mehmet Salih GEÇİT*

Öz

İmam Maturidi İslam alimleri içerisinde müstesna yeri bulunan bir kelam alimidir. Arkasında bıraktığı eserlerden bazıları bizlere ulaşmış durumdadır. Bu eserlerinde kendi ifadesiyle İslam dini içerisindeki farklı yorum ve ihtilafları değerlendirmekte ve Kur'an ve sünnet çerçevesinde İslami bir bakış açısı geliştirmektedir. İslam mezhepler tarihi ve Kelam tarihi açısından son derece büyük bir önemi haiz olduğu için vefatından bugüne kadar kendisi ve görüşleri konusunda birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların bir kısmı da oryantalist yazarlar tarafından yapılmıştır. Biz bu tebliğimizde belli başlı oryantalist yazarların İmam Maturidi ve Maturidilik hakkında ileri sürdükleri bazı tezlerini tespit edip kendi kitapları çerçevesinde ele alacağız. Ayrıca oryantalistlerin tezlerini Maturidi Fırkasına mensup alimlerin mütalaalarıyla ve günümüzde özellikle ilahiyat fakültelerinde İmam Maturidi hakkında yapılan bazı tezler ve yazılan bazı kitaplardaki temel düşünce ve anlayışlarla mukayese ederek belli bir sonuca varmaya gayret göstereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Maturidi, Maturidilik, Oryantalizm, Oryantalist Tezler, Kelam İlmi.

* Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilim Dalı, msgecit@agri.edu.tr

Eş'ârî ve Mâtürîdî'nin Görüşlerinin Yayılım Alanının Jeopolitik Boyutu

İbrahim Halil ERDOĞAN*

Şeyma YETKİN**

Öz

Ehl-i Sünnet ekolünün iki büyük imamı olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (v. 333/944) ve Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (324/935) aynı asırda ancak farklı bölgelerde yaşamışlardır. Mâtürîdî bugünkü ismiyle Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Semerkant, Eş'ârî ise Irak'ın Basra şehrinde yaşamıştır. Kültür bakımından biri Arap diğeri Türk bölgesi olan Semerkant ve Basra şehirleri siyasi ve fiziki bakımdan da birbirinden farklı bölgeler olduğu bilinmektedir. Nitekim Mâtürîdî'nin yaşadığı bölge olan Mâverâünnehir'de, bir İslâm hanedanı olan Sâ mânîler hüküm sürmekteydi. Eş'ârî'nin yaşadığı Bağdat ve Basra şehirleri ise Abbasiler tarafından idare edilmekteydi. Asıl itibariyle gerek Mâverâünnehir gerekse Bağdat ve Basra bölgesi zamanının iki ayrı ilim merkezi sayılmaktaydı. Çünkü III. ve IV. asırlarda buralardan çok önemli ilim adamlarının çıktığı malumdur.

Eş'ârî ve Mâtürîdî'nin kendi teliflerinde birbirlerine hiç atıfta bulunmadıkları onların hiç karşılaşmadıklarının kanıtı olduğu gibi her iki imanin farklı yollardan bile olsa birbirinden haberi olmadığını ortaya koymaktadır. Sonraki yıllarda her iki ismin de İslâm coğrafyasında tebarüz etmesinden sonra bu iki kelim ekolünü temsil eden talebeleri tarafından zikredilmeye başlanmıştır. Görüşleri arasında cüz'i farklılıklar olmasına rağmen her iki ismin de Ehl-i Sünnet çatısı altında bu-

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi (İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri), ihalilerdogan@akdeniz.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi (İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri), seymayetkin@gmail.com

lunması, Ehl-i Sünnet temsilcileri tarafından tercih edilen görüşlere imza attıklarını göstermektedir. Mâtürîdî'nin itikâd alanındaki görüşleri daha çok İmâm Ebû Hanîfe'ye (v.150) dayandığından Hanefî-Mâtürîdî diye anılmıştır. Eş'arî'nin görüşleri ise daha çok Şâfiî eksenli olarak anılmıştır.

Daha sonları oluşan itikadi mezhepler olarak bakıldığında, Mâtürîdî'nin görüşleri Türk bölgeleri, Eş'arî'nin benimsendiği alanlar ise Irak-Şam bölgesi başta olmak üzere Arap toplumunun yaşadığı coğrafya olmuştur. Bu bağlamda Mâtürîdî ve Eş'arî mezheplerinin oluşumu ve farklı toplumlar tarafından kabul edilmesini jeopolitik olarak nitelemek mümkündür. Konuştukları dil ve bulundukları kültürün de birçok etkisinin olduğu söylenebilir. Ancak bu görüşlerin benimsenmesinde herhangi bir Arap-Türk rasizminin bulunduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında ise Eş'arî ve Mâtürîdî'nin temel meselelerde görüş ayrılığının olmadığı, farklı noktalarının sadece küçük ayrıntılarda olduğu belirtilmektedir.

Bu çalışmada Hanefî-Mâtürîdî ve Eş'arî ekollerinin toplumsal intişarının jeopolitik olduğu, aynı asırda olmalarına rağmen görüşmemiş olmaları gibi konular biyografik eserlerden derlenerek ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Eş'arî, Ehl-i Sünnet, Hanefîlik.

Büyük Selçuklular Döneminde Üstün Mezhep Tartışmaları: Cüveynî'nin "İdeal Mezhep" Algısının Hanefî Çevredeki Yankısı

Halil KILIÇ*

Öz

İslâm hukuk tarihi açısından Büyük Selçuklular dönemi (428/1037-551/1157), mezheplerin istikrar kazandığı ve belli bir mezhebe bağlılığın benimsendiği bir dönemdir. Fukahâ da bu dönemde belli bir mezhebe bağlılığı benimsemiş, mezhep içi istidlal faaliyetleriyle fıkıh ilminin gelişim seyrine yön vermişlerdir. Temel kaynakların esas alındığı içtihadı yönlendirme çağrıları ise çok da taraftar bulamamıştır. Söz konusu çağrılarının sonuçsuz kalmasının etkisiyle olsa gerektir ki bazı fakihler, taklid edilecek ideal mezhebi belirleme eksenli görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri de dönemin gözde ilim merkezlerinden biri olan Nizâmiye medresesinin müderrislerinden İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'dir (ö. 478/1085). Körü körüne taklide karşı çıkıp içtihadı canlandırmaya yönelik gayretiyle de tanınan Cüveynî, bunun yanı sıra taklid edilebilecek ideal bir mezhep tasavvuru ortaya koymaktadır. Cüveynî, dönemin siyasi, dinî ve toplumsal şartları çerçevesinde, genelde Hanefî mezhebini özelde de Ebû Hanîfe'yi (ö. 150/767) hedef tahtasına konumlandırarak Şâfiî (ö. 204/820) yanlısı ideal mezhep kriterleri belirlemeye çalışmıştır. Cüveynî'nin bu çabası başta Hanefî çevrelerde geniş yankı uyandırmış ve onu eleştirmek adına reddiyeler yazılmıştır. Bunun yanı sıra Cüveynî'nin aksine Hanefî mezhebinin üstünlüğünün ortaya konulmaya çalışıldığı eserler kaleme

* Dr. Öğr. Üyesi. Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku ABD, h.kilic@alparslan.edu.tr

alınmıştır. İşte bu çalışmada Cüveynî'nin ideal mezhep olarak belirlediği kriterler ele alınacak ve Hanefî âlimlerin bu kriterlere yönelik eleştirileri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cüveynî, Taklid, İdeal Mezhep.

Büyük Selçuklular Döneminde Eş'arî Mihnesi ve Nizamiye Medreseleri: Cüveynî Örneği

Nazlı EKER*

Öz

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduğu dönemde Horasan bölgesinde siyasî ve mezhebî bakımdan kaotik bir yapı söz konusuydu. Hanefî geleneğin hâkim olduğu bu bölgede eş'arî mihnesi denilen bir hareket başlamıştı. Özellikle Nîşâbur'da öncülüğünü Büyük Selçuklu veziri Amîdülmülk el-Kündürî'nin yaptığı bu hareket bağlamında eş'arî alimlerin ilmî/fikrî faaliyetleri engellenmiş hatta kimi alimler hapsedilmiştir. Eş'arî mihnesi neticesinde Cüveynî gibi büyük eş'arî alimler Nîşâbur'u terk etmek zorunda kalmıştır. Eş'arî kelim geleneğinin önde gelen alimlerden olan Cüveynî, bu süreçte Bağdat'a ardından Hicaz'a gitmiş ve ilmî faaliyetlerine buralarda devam etmiştir. Ancak Hanefî-Mu'tezilîliğe taassupla bağlı olan Kündürî yerine vezir olarak Şâfiî-Eş'arîliği benimseyen Nizamülmülk'ün tayin edilmesi ile eş'arî mihnesi bitmiştir. Daha sonra Nizamülmülk tarafından Nîşâbur, Bağdat, İsfahan, Belh, Herat, Basra, Musul gibi şehirlerde Nizamiye medreseleri yaptırılmıştır. Bu medreselerde eş'arî alimler kelim, fıkıh, usûl vb. dersler okutmaya başlamışlardır. Burada öne çıkan Nîşâbur Nizamiye medresesidir. Zira bu medrese Nizamülmülk tarafından Cüveynî için yaptırılmış ve Cüveynî tekrar Nîşâbur'a gelerek bu medresede eş'arî kelim geleneğini öğretmiştir. Bu çalışmada Cüveynî'nin eş'arî mihnesine ve hanefî geleneğin etkinliğine rağmen ara vermeden ilmî faaliyetlerini devam ettirebilmesi ve Nizamiye medreselerinin de etkisiyle onun eş'arî geleneğe yaptığı katkı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklular dönemi, Hanefî gelenek, Eş'arî mihnesi, Cüveynî, Nizamiye medreseleri.

* Dr., nazli.eker1@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8276-8165.

The Role of Abu Hafs Nasafi in the Development of the Doctrine of Moturudism and its Territorial Distribution

Abdullatif ALLAKULOV*

Summary

Using the proofs in the work “Aqaid” and its commentaries written in Arabic, Urdu, Turkish that justify that the false belief of the extremist sects such as “Hizbu-t-tahrir”, “Akromiy”, “False Salafites”, “ISIS” has a rebellious and ruined character, a pamphlet titled as “Let’s be worthy for our great ancestors” and a textbook titled “Fourty Hadiths from Imam Tirmizi” were created by the order of the Committee of Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on April 6, 2018 No. 2071 (Reference of the Committee of Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on August 10, 2018 No. 4482). As a result, Abu Hafs Nasafi’s work “Aqaid” and its commentaries have allowed to find out the views of Maturidite teaching against extremist sects.

Abu Khafs Nasafi’s life, works, family, meetings with scholars, teachers, pupils, travels and chain on Fiqh were explained. The full name of Nasafi was Umar ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Ismail ibn Muhammad ibn Ali ibn Lukman Hanafi and he was born in 461/1069 in Nasaf, modern Karshi.

According to Laknawi, Nasafi’s scientific genealogy was attributed to Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad. That is why Nasafi had his own place in Hanafi School. This information proves that permissions (ijaza) in the sciences of Quran and Hadith, which we also see today, are existed in the science of Fiqh as well. The fact that scholars pay a special attention to obtain a permission and emphasize

* Associate Professor, Imam Maturidi International Scientific Research Center, Tashkent, UZBEKISTAN, alloqulovabdullatif@gmail.com

the transition of the scientific genealogy from a generation to the next one proves its importance. Nevertheless, it is not mentioned in sources a period in which the chain of Hanafi Fiqh was stopped. A permission of Nasafi that goes to Abu Hanifa is as follows: 1. Pazdawi; 2. Abu Yakub Yusuf Yasari; 3. Abu Ishak Hakim Nawkadi; 4. Khinduwani; 5. Abulkasim; 6. Abu Bakr A'mash Muhammad ibn Said; 7. Abu Bakr Iskaf; 8. Nusair ibn Yahya; 9. Muhammad ibn Samma'; 10. Muhammad ibn Salama; 11. Abu Sulayman Juzjani; 12. Imam Muhammad; 13. Imam Abu Yusuf; 14. Imam Abu Hanifa. So, Abu Khafs Nasafi's genealogy on Fiqh that reduces to Abu Hanifa was the fifteenth and Marghinani's was the sixteenth.

The environment in which Nasafi carried out his activity was full of famous scholars of that time. Many scholars contributed to the formation of Nasafi as a leader of Maturidite teaching. The most famous of them are Abulyusr Pazdawi (421/1030-493/1100) and Yahya ibn Muhammad Nukhi (442-503/1109-1050). In addition, he learned the science of Kalam from Abulmuin Nasafi (died. 508/1114) who developed Maturidite teaching, and made a text of Hanafi-Maturidite teaching on basis of Abulmuin Nasafi's works and named it as "Aqaid". It was given the chain of the scholars who had obtained a permission on the work "Ta'wilat" of Abu Mansur Maturidi in the first page of a manuscript copy of the work "Sharh Kitab al-Ta'wilat" ("A commentary of the book "Ta'wilat") written by Alauddin Samarkandi (died. 538/1144). It was said in it as follows: Muhammad ibn Abdusattar ibn Muhammad Kardari has heard from Najmuddin Abu Khafs Umar ibn Muhammad ibn Ahmad Nasafi, he from Abu Nasr Muhammad ibn Husein ibn Abdulkarim Nasafi, he from his father, he from his grandfather, he from his father Abdulkarim, he from Abu Mansur Maturidi. Later the work "Aqaid" of Abu Khafs Nasafi was introduced into the teaching program of Madrasahs of Samarkand. Maturidite teaching has often been studied in a narrow area by the beginning of the 12th century, but by the time in which Abu Khafs Nasafi lived, this teaching has started to spread in other territories through his work "Aqaid".

Mâtürîdîliğin İmamet Anlayışı: Alâeddin el-Üsmendî (ö. 552/1157) Örneği

Adem LÖK*

Öz

İlk dönem İslam toplumunda Müslümanları en çok meşgul eden konulardan birisi imamet meselesi olmuştur. İmamet, mezheplerin ortaya çıkmalarının ana nedenlerinden biridir. Ayrıca mezhepleri birbirlerinden ayıran ve temel farklılıklarını ortaya koyan konulardan biri olmuştur. Hanefîlik/Mâtürîdîlik içerisinde bu konuyla ilgili belli bir yaklaşım benimsenmiştir. Mâtürîdî âlimlerden Alâeddin el-Üsmendî (ö. 552/1157), kendi dönemine kadar hem Hanefî/Mâtürîdî hem de genel olarak Ehl-i Sünnet'in hem itikadi hem de siyasi görüşlerini özet halinde belirlemeye hatta prensiplere dönüştürmeye çalışmıştır. Bununla ilgili olarak Lübbü'l-Kelâm adlı bir eser yazmıştır. Bu eserin son bölümünü imamet konusuna ayırmıştır. Diğer mezheplerin konuyla ilgili görüşlerini aktararak eleştiren Üsmendî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat dediği Hanefî/Mâtürîdî geleneğin imamet anlayışını naklî, aklî ve icma delillerini kullanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Üsmendî, imamet konusunu imam/yönetici tayin etmenin vacip oluşu, imam olmanın şartları, imamın atanma şekli, Hulefâ-i Raşidîn'in imametlerinin kesinliği ve efdaliyet sıralamaları olarak dört başlık altında ele almıştır. Bu bildiride Alâeddin el-Üsmendî'nin imamet konusundaki benimsediği görüşleri ve Hanefîliğin/Mâtürîdîliğin imamet anlayışı içerisindeki yeri konu edinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Mâtürîdîlik, İmamet, Alâeddin el-Üsmendî.

* Dr. Öğr. Üyesi. Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, a.lok@alparslan.edu.tr

أزمة تمثيل أهل السنة و الجماعة عهد السلاجقة العظام؛ بين الماتريدية والأشاعرة والحنابلة

بليل عبد الكريم*

تطراً على جميع الحضارات مراحل الدور؛ التي تدفع لبروز التيارات الفكرية الجدلية في صور وأنماط مذهبية عقائدية أو فلسفية؛ تمر بها الملل وتمس النحل؛ فيبرز فيها أفكار ومقالات مغايرة لأصول نشأتها الأولى؛ تطورا أو تعديلا أو تحريفا، كما تكشفه دراسات الأديان والفرق والطوائف العقدية ودراسات علماء الاجتماع الديني.

من ذلكم؛ نشأة الفرق والطوائف والتيارات الإسلامية، وتطور عقائد الإسلاميين من حيث العرض والبسط والبرهان والجدل، وأبوابها ومسائلها ومخاورها التي أدرجت فيها عبر تراكم زمني حضاري. ثم انتقال الصراع العقدي إلى المحافقة على شرعية تمثيل الدين الإسلامي. فبرزت فرق كبرى كان لها السلطان العلمي والسياسي وكثرة السواد والانتشار في بقاع الأرض؛ على رأسها أهل السنة والجماعة والشيعة.

ثم؛ ظهرت صور اختلاف لاحقة وسط الفرق الكبرى لتبرز لدى أهل السنة والجماعة فرق الماتريدية والأشاعرة والحنابلة. وقد تجاذبوا الانتماء إلى أهل السنة، وتجادلوا حول التمثيل الحضري لمذهب أهل السنة والجماعة؛ ورفض انتماء غريمه لأهل السنة والجماعة. بل تعدى الأمر للتبديع ثم التكفير من قبل بعض مدارس وعلماء وأتباع بعض الفرق الكبرى، والإقصاء من دائرة الإسلام جملة.

تمتد جذور الأزمة مذ أشهر الإمام أبي الحسن الأشعري مقالته وظهر مذهبه، فقام عليه الحنابلة بصفته ممثلين لأهل السنة والجماعة في زمنهم ودولتهم؟

ثم دار الزمان؛ وصار للماتريدية والأشاعرة دولة وقوة وغلبة وكثر سوادهم وامتد مذهبهم حتى شمل بلاد المغرب العربي ومصر والسودان والشام وجزيرة العرب والعراقين، وكاد مذهب الحنابلة يندثر بعد غزو المغول للعراق والشام وهلاك أكثر علمائهم؛ إلا من نجي من أهل الشام ومن فر إليها قبل الغزو ونفر منتشر في بلاد المسلمين، إلى أن بعث المذهب على يد ابن تيمية، ليتجدد الصراع مع متأخري الماتريدية والأشاعرة، ثم يستمر إلى عصرنا؛ و ما شهد في

* Chadli Bendjedid Universit, Faculty of Social Sciences and Humanities, bellil-abdelkarim@univ-eltarf.dz

"مؤتمر أهل السنة والجماعة" أو "المؤتمر العالمي لعلماء المسلمين" المعروف بـ: "مؤتمر الشيشان" أو "مؤتمر غروزني". يوم 25 أغسطس 2016م، تحت عنوان: "من هم أهل السنة والجماعة؟ حيث أقصى "السلفية" من أهل السنة والجماعة. وقبلها أعلن رفض انتماء الأشاعرة لأهل السنة والجماعة من قبل الكثير من علماء ومشايخ ودعاة الحنابلة السلفية؛ في كتبهم ومحاضراتهم ودروسهم، وأحدثها فتوى أحد علماء السلفية ومرجعياتهم بالجزائر بإقصاء الأشاعرة والماتريدية والصوفية من أهل السنة والجماعة.

الإشكالية:

- من الذي يمتلك صلاحية تمثيل أهل السنة والجماعة؟
 - ماهي جذور الصراع على الانتماء العقدي والسياسية؛ وخلفياته وتداعياته العقدية والاجتماعية والدعوية؟
 - ما هو موقف المحققين في كلا المذهبين من القضية؟
- ستكون الدراسة وفق منهجية بحث وصفي تحليلي تاريخي .
- في ذا البحث لا نسعى لبسط المسائل الخلافية بين الماتريدية والأشاعرة والحنابلة (السلفية)، ولا مناقشة التهم المتبادلة من كلا الطرفين، ولا تحقيق المسائل التي نسبة لأحدهما؛ وهو بريء منها، لأن هذا الطرح يطول جدا إن عرض بتحقيق منصف، بل نسعى لبحث جزئية واحدة وفقط، وهي تحقيق القول في من هم أهل السنة والجماعة .
- تكمن أهمية البحث في محاولة لوأد خلاف طال به الزمن حتى غطى على حقائق وغير معالم علمية لم تدر عن أئمة الفرق الثلاث، واصطنع صراعات وهمية لم تعرف عن مشايخ الفرق من القدامى.

Büyük Selçuklular Dönemi Mâtürîdî Âlimlerinden Ebü'l-Muîn en-Nesefî ve Nûreddin es-Sâbûnî'nin Bâtınîlik Eleştirileri

Feyzullah GÜN*

Öz

Türk-İslam tarihinin önemli devletlerinden olan Büyük Selçuklular, Sünnî-Şîî rekabetinin hâkim olduğu bir dönemde (10-11. yy) Sünnî kanadın temsilcisi olarak tanınmışlardır. Selçuklular, Sünnîliğin Hanefî-Mâtürîdî yorumunu benimsemiş; müderris, kadı ve bürokrat atamalarında daha çok Hanefîleri tercih etmişlerdir. Bu dönemde, birçok ilim dalında çok sayıda Hanefî-Mâtürîdî âlim yetişmekle beraber özellikle kelâm alanında Ebü'l-Muin en-Nesefî ve Nûreddin es-Sâbûnî isimleri ön plana çıkmıştır. Nesefî, Mâtürîdî'nin kurduğu Sünnî kelâm mezhebini geliştirmiş; Sâbûnî ise Mâtürîdiyye'nin sistemli bir mezhep haline gelip yayılmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Sünnîliğin karşısında konumlanan ve Şîî kanadın temsilcisi görülen Fâtımîler de Selçuklularla siyasi mücadelesinin yanı sıra ilmî mücadelede bulunmuştur. İsmâîlî/Bâtınî doktrini benimseyen Fâtımîler, örgütlü bir yapı oluşturarak dâiler vasıtasıyla Selçuklu topraklarında kendi düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Çalışmamızda, Fâtımîlerin yaymaya çalıştığı İsmâîlî/Bâtınî fikirlerin Nesefî ve Sâbûnî özelinde Mâtürîdî alimlerde nasıl bir karşılık bulduğu araştırılmıştır. Çalışmamızda Nesefî'nin Tabsiratü'l-Edille, Bahru'l-Kelam ve et-Temhîd isimli eserleri; Sâbûnî'nin ise el-Kifâye fi'l-Hidâye, el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn ve el-Müntekâ min İsmeti'l-Enbiyâ isimli eserleri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmamız sonucunda Nesefî ile Sâbûnî'nin, Bâtınîler'e Allah'ın

* Doktora Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı. feyzullahgun27@gmail.com

sıfatları, ilmin vasıtaları (bilgi edinme yolları), ayetlerin tevili/tağyîri, nübüvvet ve imamet konularında eleştiri getirdiği tespit edilmiştir. Neseî'nin daha çok aklî delillere, Sâbûnî'nin ise hem aklî hem de naklî delillere yer verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklular, Neseî, Sâbûnî, Bâtınıyye, İbahiyye.

Mâtürîdî'nin Hanefî Geleneğe Kelamî Açıdan Katkısı

Aslı MENEKŞE*

Öz

Matürîdî, Daru'l-Cüzcaniyye'de aldığı kelam, fıkıh, tefsir gibi temel İslamî dersler ve kendisini eğiten hocaların hanefî bakışı ile aynı okulda ders vermeye başlayarak hanefî geleneğin devamını sağlamıştır. Mâtürîdî'nin yetişmesine katkı sağlayan hocaları ve onların yaklaşımları ile Mâtürîdî'nin kişisel yeteneklerinin birleşimi sonucunda Semerkand kentinde hanefî geleneğin Mâtürîdî sonrasında metodik olarak gelişmesinin dikkate değer olduğu söylenebilir. Ebu Hanife'nin öğrencisi Ebu Yusuf'un Bağdat'a kadı olarak atanması ile onun Ebu Hanife'nin öğrencilerini Maverâünnehir bölgesine göndermesi bu coğrafyada hanefî geleneğin etkin olmasına sebep olmuştur. Ancak bu bölgede yayılan hanefî bakış açısı önemli ölçüde fikhî yönde gerçekleşmiştir. Mâtürîdî ile birlikte bölgede kelamî çalışmalar hız kazanmış ve Mâtürîdî'nin bilgi anlayışı, kelamî mevzuları izah yöntemi hanefî kelamî geleneğin derinleşmesini sağlamıştır. Özellikle Mâtürîdî sonrası kelamcılar onun bakış açısını benimseyerek kelamî tartışmaları ön planda tutmayı sağlamış görünmektedir. Hanefî-Mâtürîdî gelenek Selçuklular döneminde Semerkand kentinin sosyolojik yapısı da dikkate alınarak incelenmeyi gerektirmektedir. Mâtürîdî, Ebu Hanife ve öğrencileri tarafından belirlenen temel itikadî ilkelere dayanarak ve Mu'tezile'nin kelam yönteminden faydalanan hanefî kelamını kurmuştur. Bu hanefî kelamını yetiştirdiği çok sayıda hanefî öğrenci devam ettirince hanefî kelamı Mâtürîdî kelamı olarak da adlandırılmaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı Mâtürîdî'nin akaid düzeyindeki hanefî inanç öğretilerini sistematik bir kelama

* Dr. Öğr. Üyesi., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilim Dalı, aslimenekse@selcuk.edu.tr

dönüştürmesini ve öğrencileri üzerinden kalıcı kılmasını inceleyerek Mâtürîdî'nin hanefî kelam geleneğindeki rolü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hanefî, Mâtürîdî, Selçuklular Dönemi, Kelam, Bilgi tanımı.

Mâtürîdî Metinlerde Bir Dehrî'nin Portresi: İbnü'r-Râvendî

Mustafa Selman TOSUN*

Öz

Hicri dördüncü yüzyıl başlarında vefat ettiği düşünülen İbnü'r-Râvendî, mutezile ve şii-mutezile kaynaklarında dehriyyeden kabul edilmiştir. Bu bakımdan onun mülhidce görüşlere ve eserlere sahip olduğu düşünülmüştür. İbnü'r-Râvendî'nin günümüze tam bir metni de ulaşmamıştır. Öte yandan özellikle Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhid eserinde İbnü'r-Râvendî'nin iktibas ettiği görüşlerde onu olumlu kanaatlerle zikretmesi onun görüşleri hakkında soru işaretlerine neden olmuştur. Ayrıca Mâtürîdî geleneğe mensup Ebü'l-Muîn en-Nesefî gibi kelamcının da Mâtürîdî'yi destekler biçimde ona atıf yaptığı görülmektedir. Bu durumda İbnü'r-Râvendî'ye ilişkin birbirinden farklı iki portre çıkmaktadır. Bir yanda mülhidce görüşleri olan bir dehrî olarak; diğer tarafta ilgili görüşleri dikkate alınan bir düşünür olarak İbnü'r-Râvendî. Bu tebliğde İbnü'r-Râvendî'nin mülhid ve dehrî olmakla nitelendiği alem ve Tanrı ilişkisini madde temelinde ele almasına ve nübüvvete dair görüşleri Mâtürîdî ve Nesefî'nin metinlerinden hareketle ortaya konacaktır. Bu bağlamda ona atfedilen bu iki görüşün nedenleri kelamî ve siyasal bağlamda ortaya konup Mâtürîdî ve Nesefî'nin onun hakkındaki olumlu tercihlerinin nedenleri İbnü'r-Râvendî'ye yazılan reddiyede, tabakat metinlerinde ve mezhepler tarihi metinlerinden hareketle oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dehriyyun, nübüvvet, İbnü'r-Râvendî, Mâtürîdî, Ebü'l-Muîn en-Nesefî.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, mselmantosun@kmu.edu.tr

Usûl'üd-Din Eseri Bağlamında Ebu'l Yusr Pezdevi'nin Mutezile Eleştirileri

Neslihan KOMAN PARLAK*

Öz

Tam adı kaynaklarda, “Sadru'l-İslam Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim el-Pezdevi” olarak geçen Ebu'l-Yüsr Pezdevi (ö. 493/1100) mensubu olduğu Hanefi fihhına ve görüşlerine dair pek çok eser kaleme almış ve mezhebinin önemli alimleri arasında anılmıştır. Ebu'l Yusr Pezdevi, onu tanıyan herkesin ilminden övgüyle bahsettiği büyük bir şahsiyettir. En büyük talebelerinden olan Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefi, Pezdevi'yi; “İmam Pezdevi, Maverâünnehir'deki yaşitlarımızın üstadı ve hocaların hocasıydı. Her bölgeden insanlar yanına gelirdi. Yeryüzü onun, usul ve furu' alanındaki eserleriyle dolup taşmıştı ve Semerkant bölgesinin Kadi'l- Kudat'ıydı.” sözleriyle övmüş, onun ne derece büyük bir alim olduğunu bu cümlelerle ifade etmiştir. Pezdevi'nin yaşadığı dönemde, Mutezile mezhebine karşı etkili olan tavır alma hali, Samanî emiri İsmail b. Ahmed (275-295/892-907) tarafından, Hakim es-Semerkandi'ye yazdırılan, tam adıyla “Kitâbü'r-red alâ ashâbi'l- ehvâ el-müsemmâ bi's-Sevâdi'l-a'zam alâ mezhebi'l-İmâmî'l-A'zam” isimli eserde net şekilde hissedilmektedir. Bu dönemde etkin olan Mu'tezile karşıtı söyleme dahil olan Pezdevi, Kaleme aldığı Usûl'üd-Din isimli eserinde Mutezile mezhebinin görüşlerine de yer vermiş, onların düşüncelerine katılmama sebeplerini ve eleştirilerini, Kur'an ayetleri ve hadislerle birlikte, genel olarak Ebu Hanîfe ve takipçilerini kast ettiği Ehli Sünnet mezhebinin ve İmam Maturidi'nin görüşleriyle temellendirmeye çalışmış-

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, mselmantosun@kmu.edu.tr

tır.Ebu'l Yüsr Pezdevi'nin bu konuda yaptığı yorumlar aynı zamanda onun mezhebi içerisindeki konumunun önemine binaen, Maturidi mezhebinin de ilgili dönemde Mutezile'ye karşı düşüncelerini ve onlara bakış açılarını anlamamızı sağlayacağından bizim için ayrıca önem arz etmektedir. Bu bağlamda ele alacağımız çalışmamızda, Ebu'l Yusr Pezdevi'nin Mutezile mezhebi ile ilgili düşünce tavır ve söylemleri ilgili başlıklar altında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pezdevi, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet, Usûl'üd-Din.

II. BÖLÜM:
FIKİH

Büyük Selçuklular Döneminde Fıkıh Mezhepleri-Siyaset İlişkisi

Fatiha BOZBAŞ*

Öz

Türklerin tarihte kurduğu en büyük devletlerden olan Büyük Selçuklu Devleti, farklı kültürel ve felsefî yapıların bir arada bulunduğu bir coğrafyayı ifade etmektedir. Bu dönemin farklı renklerinin bir parçasını teşkil eden fıkıh mezhepleri ilmî gelişim, yaygınlık, kazâ riyaset gibi açılardan oldukça hareketli bir dönem yaşamıştır. Selçuklu devrinde özellikle devletin ve bürokrasinin desteği ile çok teşekküllü medreseler inşâ edilmeye başlanmış; bunun bir neticesi olarak ilmî hayatta büyük bir hareketlilik yaşanmış, ilmî münâzaralar çoğalmış, ayrıca mezhepler arası yakınlaşmalar ve mücadeleler zirve noktasına ulaşmıştır. Dönemin fıkıh tarihi açısından taşıdığı bu hususiyetlerin oluşmasında devletin uyguladığı mezhep politikasının ve dinî siyasetin yadsınamaz bir önemi vardır. Zira genel olarak Selçuklu Devleti'nin mezhep politikasına bakıldığında sünnî mezheplerin desteklendiği, devletin kuruluş ve sonraki dönemlerinde siyasî birtakım amaçlar doğrultusunda sünnî fıkıh mezheplerine olan bakış açısı ve desteğin farklılaştığı görülmektedir. Fıkıhın; ilmî gelişim, mezhepsel durum, kazâ müessesesi bağlamında mevcut olduğu bölgenin siyâsî konjonktürüyle arasında diyalektik bir ilişki olduğu iddiasını taşıyan bu çalışmada Büyük Selçuklular döneminde fıkıh mezheplerinin dinî siyasete olan (muhtemel) etkisi ele alınırken, diğer yandan siyasî otoritenin fıkıh mezheplerine karşı tutumunda hangi siyâsî amaçların belirleyici olduğu ve bunun mezhepler arası ilişkilere yönelik tesiri ele alınacak, böylece takip edilen dinî-

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı, fatiha.bozbas@selcuk.edu.tr.

mezhebî siyasetin fıkıh mezheplerinin tarihsel süreçlerine ne tür bir etkide bulunduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda çalışma, ilgili dönem çerçevesinde fıkıh mezhepleri-siyaset ilişkisinin keyfiyetine yoğunlaşarak, bu ilişkinin te-sir-teessür bağlamında nasıl bir seyre sahip olduğunu târîhî veriler ışığında ortaya koymayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Büyük Selçuklular, Mezhep, Fukahâ, Siyaset.

Büyük Selçuklular Dönemi Hanefî Fıkıh Faaliyetlerinin Türkiye Selçukluları Dönemi Fıkıh Çalışmalarına Etkisi

Ömer MENEKŞE*

Öz

Türk-İslam tarihinde müstesna bir yeri olan Selçuklular, geniş bir coğrafyada derin izler bıraktıktan sonra Anadolu'nun Türklere yurt olmasını sağlayan bir medeniyet oluşturmuş ve her gittikleri yerde mimariden sanata, edebiyattan bilim, felsefeden tıba pek çok alanda kalıcı eserler meydana getirmişlerdir. Mâverâünnehir, Horasan, Kafkasya ve Tebriz vb. yerlerden Anadolu'ya gelip yerleşen Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin-i Konevî, Kutbüddin-i Şîrâzî, Sirâceddin Urmevî, Evhadüddin-i Kirmânî, Kadı Burhaneddin Tirmizî ve Yunus Emre gibi nice tabip, bilgin, şair, filozof, mutasavvîf, sanatkâr ve daha nice gönül insanı Selçuklu Türkiyesi'nde ilmî hayatın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Anadolu; Orta Asya'dan ve Türkistan'dan gelen âlimlerin, Horasan erlerinin, Azerbaycan'dan gelen filozof ve hakîmlerin son durak yeri olmuştur.

Kendinden önceki Büyük Selçuklu devleti teşkilatını devam ettiren Türkiye Selçukluları da başta devlet adamlarının ilimsever ve ilim adamlarını himayeci tutumu ile birlikte Anadolu'nun pek çok şehrini sayısız cami, medrese, kütüphane, dârüşşifâ ve nice vakıf eserleri ile donatmış, buraları birer bir ilim ve kültür ocağı haline getirmiştir. Büyük Selçuklu dönemine damgasını vuran ve kendinden sonraki medreselere sadece fiziki planda değil, ders programları ve eğitim sistemiyle de örnek teşkil eden Nizamiye medreselerinde tefsir, fıkıh, hadis, kelam, tasavvuf

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, omenekse@gmail.com

vb. İslâmî ilimlerin farklı alanlarında temayüz etmiş çok sayıda ilim adamı yetişmiştir.

Müslüman Türkler tarafından İslam hukuku alanında hazırlanan ilk resmi hukuk kodu diyebileceğimiz, Sultan Melikşah'ın hazırlattığı daha ziyade özel hukuku ilgilendiren 6-7 maddelik “el-Mesâilü'l-Melikşâhiye fi'l-Kavâidi's-Şer'iyye” adındaki hukuk kodu da, Selçuklular döneminin fıkhi alandaki önemli gelişmelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşte biz de bu araştırmamızda Büyük Selçuklular döneminin fıkhi faaliyetlerine ilişkin genel bir bilgi verdikten sonra bu faaliyetlerin Türkiye Selçukluları Dönemi fıkıh faaliyetlerine ne derece tesir ettiğini ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca Selçuklular döneminin fıkıh mezhepleri açısından hayli dinamik bir yapıya sahip olması sebebi ile Nizâmiye medreseleri sayesinde başta Irak ve Nîşâbur olmak üzere Selçuklu coğrafyasında etkisini gösteren Şafiiliğin yanı sıra özellikle başta Orta Asya olmak üzere, Bağdat ve Şâm'da ağırlığını hissettiren, Selçuklu sultanları tarafından da desteklenen, hatta kadılık, reîsü'r- rüesâlık, hatîbu'l-hutabâlık gibi devlet kadrolarına bizzat atamaları yapılan Hanefiliğin Selçuklulara olan etkisini, Hanefiliğin Büyük Selçuklularda kabul görmesinin sebeplerini ele alacağız. Bilahare de Büyük Selçuklular döneminde fıkıhın, özellikle kendilerinden “Mâverâünnehir Ulemâsı” veya “Mâverâünnehir Ekolü” diye söz ettiren Hanefilerin eserleriyle nasıl taçlandığına ve fıkıh adına yapılan hizmetlerin, Hanefi fıkıhının gelişerek yaygınlaşmasını nasıl sağladığına değineceğiz.

Netice itibari ile Fıkıh tarihi açısından kendisinden sonraki nesillere zengin bir literatürü miras bırakan Büyük Selçuklu Devleti'nin (1040-1157) bir devamı mahiyetinde olan Türkiye Selçukluları (1075-1308) döneminde de geniş bir Hanefi fıkıh külliyyatının oluştuğu, kendi dönemlerindeki fer'î meselelere açık ve sade bir şekilde çözüm üretmeye çalışan fakihlerin kendilerine kadar biriken mezhep doktrini, fıkıh kültürünü ve metodolojisini yansıtan, bir ölçüde de mezhep fıkıhını derlemeye ve temellendirmeye yönelik eserler telif ettikleri müşahade edilecektir.

Ayrıca Selçuklular döneminde yetişen ve yalnızca Hanefî mezhebinin değil, bir bütün olarak İslâm hukukunun kendilerine hâlâ çok şey borçlu olduğu fakihlerin

ortaya koyduğu, asırlarca medreselerde okutulan ve üzerlerine pek çok şerh ve haşiyenin de yazıldığı muhtasar eserleri, kadı ve müftüler tarafından yaygın biçimde kullanılan fetva kitaplarını kaleme aldıkları görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Selçuklu, Hanefilik.

Hanefî-Mâtûrîdî Usul Geleneğinin Öncüsü Semerkandî'ye Göre Emrin Delâleti

Yunus KOCABIYIK*

Öz

Büyük Selçuklular Dönemi'nde yaşamış olan Alâuddin es-Semerkandî (ö. 539/1144), hem Hanefi mezhebinin önemli usul yazarı Fahrulislâm Pezdevî'nin (ö. 493/1100) hem de Mâtûrîdî kelimcisi Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1114) öğrencisi olduğu bilinmektedir. Semerkandî'nin Mîzânü'l-Uşûl fî Netâ'ici'l-Uqûl adlı eseri, klasik Hanefî usul geleneğinden farklı ve daha çok mütekillimîn usul eserlerinin telif yöntemine uyan bir içerik ve metotla yazılmıştır. Bu eser başta Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî'nin görüşleri olmak üzere Semerkant Hanefî-Mâtûrîdî kolu-nun fikhî-kelamî yaklaşımlarını yansıtan en önemli metin olarak kabul edilmektedir. Çalışmamızın amacı, öncüsü olduğu Hanefî-Mâtûrîdî usul geleneğinde Semerkandî'nin çalışmalarının önemini ve aynı zamanda Hanefî-Mâtûrîdî çizgisinin Irak Hanefiliğinden hangi yönleriyle ayrıldığını ortaya koymaktır. Usul konularının çok hacimli olması sebebiyle çalışmamızı “emrin delâleti” ile sınırlandırdık. Emrin delâleti konusunun seçmemizin nedeni ise Semerkandî'nin öncülük ettiği Hanefî-Mâtûrîdî usul geleneği ile Irak Hanefi ekolünün bu konuda farklı düşüncelere sahip olmasıdır. Bu durumu önemli kılan husus ise farklılığı ortaya çıkaran sebebin kelimî meseleler olmasıdır. Hanefî fakihlerin telif etmiş olduğu usûl eserleri içerisinde, Semerkant ekolüyle Irak ekolü arasındaki usûlî görüş ayrılıklarını dile getiren Semerkandî, eserinin giriş kısmında bu farklılaşmaya net bir dille dikkati çekmekte ve Semerkant meşâyihinin, Irak meşâyihine muhalefet ettiği birçok me-

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı, yunuskocabi-yik@kku.edu.tr

seleye değinmektedir. Bunlardan çalışmamıza konu olan emrin hükmü, emrin tekrara delâleti, emrin zıddına delâleti meselelerin tamamı esasında dili ilgilen-dirmekte olup, Semerkandî bu mevzularda yaşanan ihtilafın kelâmi temellerine dikkat çekmektedir. Bu meselelerin birçoğunda Semerkant meşâyihî, Irak meşâyihine itikadî açıdan tevekkuf ve amelî açıdan ihtiyat prensiplerini kullanarak muhalefet etmiştir. Semerkant ulemasının temel aldığı ihtiyat prensibi aynı gerekçeler ile ilerdeki dönemlerde eleştiriye tabi tutulmuştur. Neticede Semerkant ve Irak ekolünün görüş farklılığının temelinde Semerkant fukahâsında Mâtûrîdî düşüncesinin etkisiyle birçok kalamî meselede Irak ekolünden farklı görüşe sahip olması yatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hanefî-Mâtûrîdî Usul Geleneği, Semerkandî, Emir.

Semerkant Fıkıh Usûlü Düşüncesinde Dil Mebhaslerinin Yeri: Alâeddin es-Semerkandî Örneği

Mehdi CENGİZ*

Öz

Mâverâünnehir bölgesi Hanefî âlimlerinden olan Alâeddin es-Semerkandî (ö. 538/1144), İmam Mâtürîdî ile başlayıp Fahrülslâm el-Pezdevî (ö. 482/1089) ile devam eden inanç ilkeleri ile fıkıh usulünü uyumlu biçimde inceleme fikrini Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl adlı eserinde uygulamıştır. Mezkûr eserde Semerkant fıkıh usûlü âlimlerinin, Irak meşâyihinden farklı düşündüğü konuları inceleyen Semerkandî, özellikle dil bahislerinde bu iki ekolün farklı düşüncelerine yer vermiştir. Bu bağlamda emir ve nehiy sîgalarının hükmü; has, âm, zâhir, nas lafızların tanım ve hükümleri ile emrin tekrara delâlet edip etmediği ve buna benzer dille alakalı birçok konuyu tartışmıştır. Semerkandî bu konulardaki ihtilafın kelâmi asıllarına dikkat çekip Mâtürîdî inanç ilkeleri Hanefî fıkıh usûlü arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Semerkant Hanefî âlimleri -Irak Hanefî ekolünün aksine- itikat açısından tevakkuf; amel açısından ise ihtiyat ilkesini benimsemiştir. Buna göre Irak Hanefî ekolü Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde yer alan nasların hâs, âm, zâhir ya da nas olsun -aksine delâlet eden bir karine bulunmadıkça- itikat ve amel farkı olmaksızın hakiki anlamlarına hamletmiştir. Semerkant Hanefî ekolü ise mezkûr meselelerde itikat ve amel ayrımını benimseyerek itikat açısından bu lafızların kati bilgi ifade etmediğini fakat amelî konularda ihtiyat ilkesi gereği amele konu edindiklerini söylemiştir. Bu çalışmada Semerkandî'nin Mîzânü'l-usûl'ünde zikredilen dil bahisleri esas alınarak Semerkant ve Irak fıkıh usûlü ekol-

* Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, mehdi.cengiz@medeniyet.edu.tr

lerinin birbirinden ayrıldığı konular itikat ve amele konu olmaları bakımından tetkik edilecektir. Bu bağlamda ilk olarak mezkûr dil mebhaslerinin fıkıh usûlü ile ilişkisi üzerinde durulacak peşi sıra ise tartışmalı dil konuları üzerinden Semerkant fıkıh usûlü ekolünün dil anlayışı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Semerkant, Dil, Mecaz, Alâeddin es-Semerkandî.

Orta Asya Hanefilerinin Hadislerin Tevili Bağlamında Siyaset Cezasına Bakışı

Abdulgüldüz AYKUL*

Öz

Klasik Hanefi doktrininde cezalar genellikle had, kısas ve ta'zir şeklinde üçlü tasnife tabi tutulmuştur. Bu tasnif iki kriter açısından ele alınabilir. Birincisi hakkın ilgili olduğu alan açısından, ikincisi cezasının Şârî' tarafından belirlenip belirlenmemesi açısından. İlk kritere göre cezalar had ve kısas cezaları olmak üzere ikiye ayrılırken ta'zir cezaları her iki gruba da dahil olabilmektedir. Zira Hanefi doktrinine göre hadler Allah hakkıyla ilişkiliyken kısas kul hakkıyla ilişkilidir. Ta'zir ise her iki hak türüne dahil olabilmektedir. İkinci kritere, yani cezasının Şârî' tarafından belirlenip belirlenmemesine göre cezalar Şârî' tarafından belirlenen cezalar (had ve kısas) ve Şârî' tarafından belirlenmeyen cezalar (ta'zir) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

İslam ceza hukukunda üzerinde en fazla tartışılan konularının başında siyaset cezası gelmektedir. Siyaset cezası yukarıda zikri geçtiği üzere cezası Şârî' tarafından belirlenmiş suçlara dahil edilmediğinden ta'zir cezası kapsamında değerlendirilmektedir. Hal böyle olunca siyaset cezası, ta'zir cezasının bir bölümünü teşkil etmektedir. Ancak özelde Hanefi doktrini genelde ise İslam ceza hukukunda ta'zir cezalarının had cezalarından az olma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çoğunlukla had cezalarından dahi ağır olan cezaların ta'zir cezaları içerisinde dahil edilmesi ta'zir/had teorisine tezat teşkil etmektedir.

Siyaset cezası kısaca had ve kısas cezaları dışında siyasi erke tanınmış olan olanğanüstü ve umumiyetle çok ağır karakterli cezalardır. Siyaset cezasının ağır ka-

* Dr. Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, maykul8210@hotmail.com

rakterli olması onun idam/ölüm cezası ile eş anlamlı olarak kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Bu ceza türüne ilk defa 4. asrın sonlarında Orta Asya-İran coğrafyasındaki Hanefilerde rastlanmaktadır. Daha sonra diğer mezhep müntesipleri de zamanla aynı ceza türünü eserlerinde zikretmeye başlamışlardır. Zira aynı dönemdeki Bağdat Hanefilerinde olağanüstü cezalandırma yetkisi olarak siyaset kavramına rastlanmaz.

Siyaset cezasının Hanefilerde ilk ve en önemli kullanımı hadis tevili açısından önem arz etmektedir. Had/kıyas dışındaki bazı ağır cezalarla ilgili Hz. Peygamber ve sahabilerden gelen rivayetler Hanefilerin ta'zir teorisi ile zıt düşünce Hanefiler bu durumda söz konusu rivayetin ya zayıf olduğunu ya da tevil edilmesi gerektiğini söylemektedir. Zayıf olması durumunda ta'zir teorisine aykırılık söz konusu değildir. Ancak sağlam olduğu varsayıldığında veya senedinde zayıflık bulunmadığında söz konusu bu tezadı siyaset cezası dedikleri bir formülasyonla gidermeye çalışmışlardır. Cessas'a kadar mana ve mefhum olarak yer almayan bu durum Cessas ile birlikte mefhum olarak füru fıkıh eserlerinde yerini almıştır. Orta Asya Hanefileri tarafından ise kavramsallaştırılarak füru fıkha dahil edilmiştir. İşte siyasetin ilk kullanımı diğer mezhepler tarafından sağlam ve sahih olan rivayetlerin Hanefilerce siyaset olarak meşrulaştırılmasıdır. "Hadisin sahih olması durumunda siyasete hamlolunur" şeklindeki ifade hem geleneksel ta'zir teorisine (ta'zir cezalarının had cezalarından fazla olamaması ilkesine) halel getirmemiş hem de hadisin bir şekilde kabul edilmesine olanak sağlamıştır.

Çalışmamızda siyasetin bu ilk ve en önemli kullanımını Ebü'l-Leys es-Semerikandi'den başlayarak Serahsi'ye kadar geçen süreçte çoğunlukla Hanefî hukukçuların eserlerinden hareketle ele alıp söz konusu durumun hadis yorumundaki etkisine değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslam Ceza Hukuku, Siyaset, Hadis Tevili.

Hanefî Fürû Fıkhdında Örfün Serüveni (Sadrüşşehîd'in el-Vâkıât Eserinin İcâre Kitabı Çerçevesinde)

Esra Dürdane ÖZEKİN*

Öz

Örf İslam hukuku kaynaklarından biridir. Çalışmada Sadrüşşehîd'in el-Vâkıât eserinin İcâre Kitabı çerçevesinde bu kaynağa nasıl itibar edildiği ve örfün geçirdiği serüven incelenmiştir. Bu sayede örfün geriye dönük temellendirilmesi yapılmıştır. Örfün kimi zaman değişmeden varlığını sürdürdüğü kimi zamansa farklılaştığı bu sebeple fetvalarda değişikliğe gidildiği ortaya koyulmuştur. Böylece mezhep düşüncesinin görüşlerin devam ettirilmesi anlamına gelmediği, mezhebin genel prensiplerinin sürdürülmesi manasını taşıdığı misaller üzerinden teyit edilmiştir. Bu şekilde bizzat zâhirü'r-rivaye görüşlerinin ya da genel kural anlamındaki kıyasın terk edilmesi meşâyihin mezhebe müntesipliğine engel olmamış, aksine mezhebin devamlılığını sağlayan unsur olmuştur. Hatta meşâyihin örfe dayanan görüşlerinin doktrine girdiği görülmüştür. Tezde örfün geçirdiği serüven kadar örfe dair meselelerin ifade edilişinde izlenen sürecin yansıtılması hedeflenmiştir. Buna ek olarak çalışmada örfün her durumda aynı hiyerarşi ve fonksiyonda dikkate alınmadığının gösterilmesi amaçlanmıştır. Çalışmayı önemli kıldığını düşündüğümüz nokta örfün -elimize ulaşan- ilk nevâzil eserleri çerçevesinde ortaya koyulmuş olması ve geriye yönelik temellendirmeye gitmesidir. Buna ilaveten meselelerde örfün dikkate alınıp alınmadığını belirtmekle yetinmeyip örfün ne bakımdan tesir ettiğini ortaya koymuş olmasıdır. Farklı bir ifadeyle örfe doğrudan mı itibar edildiği yoksa istihsanın veçhi olarak mı esas alındığını ortaya koyulmuştur. Eğer istihsanın veçhi olarak ele alınmışsa bu durumda kendi içinde ay-

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı, esra.ozekin@selcuk.edu.tr.

rıca tasnife tabi tutulmuştur. Bu tasnif; nassın umûmunun tahsis edilmesi, zâhirü'r-rivaye görüşüne kıyasen verilecek görüşün terk edilmesi ya da genel kural anlamındaki kıyasın terk edilmesi şeklindedir. Yapılan çalışmayı önemli bulduğumuz bu noktalar bu çalışmayı örf alanında yapılan diğer çalışmalardan ayrıldığını düşündüğümüz hususlardır. Buna ek olarak örfün nevâzil eserleri temel alınarak somutlaştırılarak sunulması çalışmayı farklı kılan noktalar arasında zikredilebilir.

Anahtar Kelimeler: Örf, Sadrüşşehîd, el-Vâkıât, Nevâzil, İcâre Akdi.

III. BÖLÜM:
TEFSİR

Hanefî veya Şâfiî Olduğu Tartışmaları Arasında Bir Selçuklu Müfessiri: Tâcu'l-Kurrâ el-Kirmânî

Süleyman NAROL*

Öz

Kıraat, tefsir, Kur'an ilimleri ve Arap dili konularında mütehasıs bir âlim olan Kirmânî bu alanlarda yazdığı önemli eserlerle kendisinden söz ettirmiştir. Müellifin vefat tarihi tam olarak tespit edilememekle birlikte yaklaşık olarak H. 531/1137 yılında vefat ettiği kabul edilir. Selçukluların Kirman kolunun hüküm sürdüğü ve “Kirman Selçukluları” olarak da bilinen bu kolun hâkimiyeti altındaki bir bölgede yaşadığı bilinen Kirmânî, tefsir ve Kur'an ilimleri alanında üç önemli eseri ilim dünyasına miras bırakmıştır. Bunlardan el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihî'l-Kur'ân (Esrâru't-Tekrâr fî'l-Kurân), adından anlaşılacağı üzere ulûmul-Kur'an alanında yazılan bir eserdir. Lübâbu't-Tefâsîr ve Garâibü't-Tefsîr ve Acâibü't-Te'vîl adlı eserleri de tefsir alanında yazdığı eserlerdir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi olmayan müellifin ameli konularda hangi mezhebe tabi olduğu konusunda da farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Tabakat kitapları onun tam adının Ebû'l Kâsım Mahmud b. Hamza b. Nasr olduğunu ifade ettikten sonra bu ismine “Tâcul-Kurrâ” ve yanına da” eş-Şâfiî” nisbesini ekleyerek kendisini tanıtmışlardır. Bu alanda ülkemizde müstakil çalışma yapanların ilkelerinden olan Hasan Keskin, müellifin Lübâbu't-Tefâsîr'i özelinde yaptığı çalışmada Kirmânî'nin Hanefî olduğu kanaatini ortaya koymuştur. Onun bu çalışmasını referans gösteren sonraki bazı çalışmalar da aynı kanaati paylaşıırken kimi çalışmalarda da Kirmânî'nin Şâfiî olduğu dile getirilmiştir. Çalışmamızda bu iki farklı yaklaşımdan hangisinin doğru olduğu teori-den pratiğe giden bir metotla ele alınarak Kirmânî'nin tefsir ve Kur'an ilimleri ile

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, snarol@selcuk.edu.tr

ilgili kaleme aldığı eserleri özelinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Müfessirin söz konusu eserlerinde namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetler başta olmak üzere ahkâma dair konuları ele alan ayetlere ve yine her iki mezhep imamının diğer konularda kendilerine özgü görüşlerine dair Kur'an'dan delil getirdikleri belli ayetlere yaklaşımları değerlendirilmiştir. Yapılan incelemelerden ve müfessirin konuyla ilgili ayetlere yaklaşımlarına dair ortaya koyduğu görüşlerden hareketle bazı müelliflerin ve görüş sahiplerinin verdiği bilginin aksine Kirmânî'nin itikadi konularda Ehl-i sünnetin Mâtürîdî ekolüne mensup olduğu gibi ameli konularda da Hanefî mezhebine mensup olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Kirmânî, Hanefî, Şâfi'î.

Necmeddin Ömer Nesefi Tefsirinde Ayetin Literal Yapısına Aykırı Olduğu Gerekçesiyle Mu'tezile'ye Yönelttiği Eleştirilerin Değerlendirilmesi

Muhammed ERSÖZ*

Öz

Selçuklu döneminde yaşamış olan Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî (ö. 537/1142) itikatta Mâtürîdî mezhebine mensuptur. Yazmış olduğu et-Teyisr fî ('ilmi)'t-tefsîr isimli tefsirinde Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı ile Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) Letâ'ifü'l-işârât'ını ana kaynak olarak kullanmıştır. Tefsirinde kendi mezhebinin görüşlerini savunmak için karşıt görüşleri eleştiriye tabi tutmuştur. Eleştirdiği mezheplerden bir tanesi de Mu'tezile mezhebidir. Mu'tezile'nin görüşlerini tefsirinin birçok yerinde eleştirmiş ve bunları gerekçelendirmiştir. Bunların bazılarında ayetin zahirinin ve literal yapısının Mu'tezile'nin görüşlerine ulaşmaya uygun olmadığını ifade etmektedir. Mu'tezile'ye bu şekilde eleştiri yönelttiği konular şunlardır: Cehennemın yaratılma zamanı, Allah'ın hidayet etmesi, Şefaât konusu, salah-aslah konusu, küçük günahların affedilmesi, cehennemden kurtarmanın kulların kendi elleriyle olması, büyük günah sahibi müminin cehennemde ebedi olması, Allah'ın ezelde kelâmı yaratması konularıdır. Bildirimizde Necmeddin Ömer Nesefi'nin tefsirinde Mu'tezile'nin görüşlerine ayetin literal yapısına aykırı olduğu gerekçesiyle eleştiri yönelttiği yerler incelenecektir. Nesefi bu eleştirileriyle Mu'tezile'nin benimsemiş olduğu görüşlerin Kur'an'ın bütünselliğine uymadığını ve Mu'tezile'nin yorumlarının Kur'an'ın metin yapısına aykırı olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Necmeddin Ömer Nesefî, Zahir, Mu'tezile, Eleştiri.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

Ömer en-Neseffî'nin Şefaatile İlgili Ayetlerin Tefsirinde Hanefî-Mâtürîdî Paradigmanın Yansımaları

Hasan SEVİM*

Öz

Ehl-i sünnetin ikinci büyük mezhebinin kurucu imamı olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944), büyük günahların şefaât yoluyla affedilmesini kabul ettiği ve buna karşı çıkan Hâricîlik ve Mu'tezileye yoğun eleştiriler yönelttiği görülür. Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'daki şefaatile ilgili ayetler kıyâmet gününde şefaatin varlığını ve Allah Teâlâ'nın özellikle peygamberlerine şefaât etme izni vereceğini göstermektedir. Ona göre hesap günü şefaâtçi ya da şefaatin mümkün olmadığını ifade eden ayetler şefaatin hiç olmayacağı şeklinde değil inkârcıların şefaât edecek kimselerinin olmayacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Bu durumda Mâtürîdî'nin şefaatile ilgili ayetleri mümin ve kâfir açısından olmak üzere ikili bir biçimde yorumladığı söylenebilir. Buna göre şefaât fikrini olumsuzlayan ifadeler Kur'ân'da kâfirlerle ilgili olarak zikredildiğinde onlar için hiçbir şefaâtçinin bulunmayacağı anlamına gelirken, müminlerle ilgili olarak zikredildiğinde ise gerekli şartları sağlamadıkları için bazılarının bu şefaatten yararlanamayacağı manası taşımaktadır. Öte yandan Mâtürîdî'nin, şefaati, Hz. Peygamberin “müminler için bir rahmet” olmasıyla ilişkilendirdiği görülür. Nasıl ki bu rahmet, onların dünyada inkârdan imana ve helakten kurtuluşa yönelmelerini sağlamışsa ahirette de şefaât şeklinde onlara fayda verecektir. Mâtürîdî şefaati kabul etmekle birlikte bunun sınırsız-sorumsuz bir uygulama olmadığını aksine hem şefaât edecek hem de şefaât edileceklerin tevhid ehli kimseler olmasının zorunlu olduğunu ve son tahlilde ancak

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, sevimhasan42@gmail.com.

Allah'ın razı olduğu kimselerin yine Allah'ın razı olduğu kimselere şefaath edebileceklerini savunur. İmam Mâtürîdî tarafından şefaath ve benzeri inanç konularında sistemleştirilen görüşler özellikle Büyük Selçuklular döneminde yetişen Hanefî-Mâtürîdî alimler eliyle teşekkülünü tamamlamış ve büyük kitlelere ulaşmıştır. Bu dönemin öne çıkan alimlerinden birisi de aynı zamanda et-Teysîr fî't-Tefsîr isimli eserin de sahibi olan Necmüddîn Ömer en-Nesefî'dir (ö. 537/1142). Multidisipliner bir alim olan Nesefî, Mâtürîdîliğin üçüncü imamı olarak kabul edilmesinin yanı sıra en meşhur imamı olarak da bilinmektedir. Onun eserlerinde Hanefî-Mâtürîdî paradigmaya son derece bağlı kaldığı görülür. Mâtürîdî'nin tefsir ve te'vil anlayışını esas alan Nesefî, tefsirinde de Mâtürîdî'nin tefsir yöntemini uygulamıştır. O, inançla ilgili birçok konuda olduğu gibi şefaath konusundaki ayetleri de Ehl-i sünnet çizgisinde ve Hanefî-Mâtürîdî anlayış paralelinde tefsir etmiştir. Nesefî, hesap günü şefaath uygulamasının söz konusu olmayacağına yönelik görüşü tam da Mâtürîdî'nin görüşüne paralel olacak şekilde ve dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. Ayrıca o, Allah Teâlâ'nın şefaathle ilgili olarak "ancak onun izniyle" kaydını koymasını bir taraftan şefaathin müminler için mümkün olduğu diğer taraftan da Allah'ın rızası dışında ya da Allah'a rağmen gerçekleşebilecek bir şey olmadığı şeklinde yorumlamaktadır. Mâtürîdî, Mu'tezile'nin tezlerini çürütmeye yoğunlaştığı için onların bilgi kaynakları yaklaşımını gözeterek ayetler ve akli delillerle cevap vermiş, hadisleri ise ancak sınırlı sayıda kullanmıştır. Nesefî ise şefaathi temellendirirken Mâtürîdî'den farklı olarak çok sayıda hadis kullanmış ve bir bakıma şefaath konusundaki temellendirmeyi Kur'ân-sünnet bütünlüğü içerisinde tamamlamıştır. Nesefî, İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini sadece tekrar etmekle yetinmemiş aksine bu inanç ekolünü ısrarla savunmayı ve sistemleştirmeyi kendine görev edinmiştir. Bu çalışmanın amacı şefaath konusu özelinde Ömer en-Nesefî'de Hanefî-Mâtürîdî paradigmanın yansımalarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ömer en-Nesefî, İmam Mâtürîdî, Hanefî-Mâtürîdî Paradigma, Şefaath, Büyük Selçuklu Devleti.

General Description of “Sharh At-Ta’wilat”

by Alauddin Samarqandi

Ikhtiyor ABDURAHMANOV *

Summary

The article describes the specific features of Alauddin Samarqandi's work “Sharh at-Ta’wilat”. In it, it is noted that Alauddin Samarqandi himself read Maturidi's work “Ta’wilat” together with Nasafi, he added comments to the places he found necessary, and later turned these comments into a separate book. Also, the article describes Samarqandi's methods of interpreting the verses. In the work, it is explained that scientific refutations were given to currents of that time, and solutions to verses related to dogmatic issues were given in accordance with the direction of Sunnism, and that it is a rare source of interpretation studies in the direction of Hanafism. Alauddin Samarqandi's work “Sharh at-Ta’wilat” is of great importance in the study of the interpretation of the Holy Qur'an and the teachings of Maturidiyya. Abu al-Mu'in al-Nasafi's service in writing this commentary was extremely great. Because it is stated that Alauddin Samarqandi himself read Maturidi's work “Ta’wilat” together with Nasafi, he added comments to the places he found necessary and later turned these comments into a separate book. In his work, in addition to commenting on Maturidi's words, he also expressed his own thoughts. In his commentary, the scholar summarizes the hadiths of Muhammad, may God bless him and grant him peace, as well as the words of his companions and followers, and also cites ideas based on Hanafi traditions in solving doctrinal and jurisprudential issues.

Keywords: Maturidism, Hanafism, Aqeedah, Kalam, Manuscript, Style, Hadith, Sahabi, Tabiin, Usul-Fiqh, Furu` al-Fiqh.

* PhD student, Imam Maturidi International Scientific Research Center, Tashkent, Uzbekistan, abdurahmonov.90@mail.ru

The Formation of The Science of Tafsir in Mawarannahr

Davronbek MAKHSUDOV*

Öz

Since the beginning of Islam, interpretation of the Qur'an has been one of the important issues. Mawarannahr became one of the centers of Qur'anic studies, i.e. the science of interpretation (tafsir), in the Middle Ages. In general, the books of tafsir written in Mawarannahr are not taught only in Central Asia, but also in other famous religious educational institutions of the Islamic world, including Al-Azhar (Egypt), Dar al-Ulum (India and Pakistan), Islamic higher education and scientific research institutions (Saudi Arabia, Iraq, etc.). These valuable works, written in Arabic, have been published again and again. They have taken a firm place among the works that are in the focus of the world's researchers. In the 9th century, muhaddiths such as Abd Ibn Humayd al-Keshi, Imam al-Bukhari, Imam al-Tirmidhi, Abu Abdullah al-Darimi started the tradition of writing naqli tafsir in Mawarannahr. In this article, the stages of emergence and development of the science of tafsir in Mawarannahr are scientifically analyzed. First of all, the emergence of the science of interpretation and its introduction into the region is discussed. The types of interpretation are touched upon. Tafsirs written by scholars of Mawarannahr and their specific aspects are revealed. Whether these commentaries have reached us or not, as well as information about their modern editions, is given.

* International Islamic Academy of Uzbekistan.

IV. BÖLÜM:
HADİS, EDEBİYAT, MİMARİ

Beğavî'nin Meâlimü't-Tenzîl'inde Rivayet Kullanımı

Musa ERKAYA*

Öz

Müfessir, muhaddis ve Şâfiî fakihî olan Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî, Büyük Selçuklu devletinin yetiştirdiği önemli alimlerden biridir. O, 434/1041 yılında Horasan bölgesinde Merverrûz ile Herat arasında bulunan Bağ veya Bağşûr adı verilen bir kasabada dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda çocukluk ve gençlik yılları hakkında fazla bilgi yer almayan Beğavî, M. 1067 yılı civarında ilim tahsili için Merverrûz'a gidip orada Şâfiî fakihî Kadı Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî'den fıkıh ve hadis okumuştur. Daha sonra Horasan illerini dolaşarak pek çok hocadan çeşitli ilimler tahsil etmiştir. O, 516/1122 yılında Tâlekân'da vefat etmiştir.

Telif ettiği yirmi civarındaki eserinin en meşhurları hadiste Mesâbîhu's-sünne ve Şerhu's-sünne, tefsirde ise Meâlimü't-tenzîl'dir. Bir rivayet tefsiri olan Meâlimü't-tenzîl'de müellif, tefsire geçmeden önce sûrenin adı, âyet sayısı, Mekkî veya Medenî olduğu, nerede, hangi olayla ilgili olarak nazil olduğunu belirtmiştir. Âyetler üzerinde önce lügat bakımından açıklamalar yapmış, ardından âyetin diğer âyet ve hadislerle tefsirine geçmiş, sahâbe ve tâbiîn görüşlerinden yararlanmış, kıraat vecihlerinin izahına geniş şekilde yer vermiş, şâz kıraatleri zikretmiş, sarf ve nahiv tahlilleri yapmıştır. Beğavî'nin hadis alanında otorite oluşu, âyetlerin tefsiri sırasında bariz bir şekilde görülmektedir. O, hadislerle sıkça başvurmakta olup isnatlı naklettiği rivayetlerin senetlerin hemen hepsinin bizzat kendisine dayanması tefsirin en başta gelen özelliğidir. Meâlimü't-tenzîl'de nadiren de olsa İsrâiliyat'a da yer verilmekle birlikte müellif bunları yer yer tenkit süzgecinden geçirmiş ve bazılarını reddetmiştir.

* Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, musa.erkaya@selcuk.edu.tr

Bu bildiride Beğavî'nin Bakara sûresini tefsir ederken kullandığı rivayetlerden hareketle onun bu sûre özelinde rivayet kullanımı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle rivayetlerin isnatlı mı yoksa isnatsız olarak mı geldiği tespit edilecek, daha sonra ayet – rivayet mutabakatına bakılacak yani ilgili rivayetin nüzul sebebi olarak mı, ayette geçen bir kelimeyi açıklama gayesiyle mi yoksa ayeti tefsir amacıyla mı nakledildiği tespit edilecektir. Bundan sonra ise, bu rivayetlerin senedinin müntehası (kudsî, merfû, mevkûf, maktû), içinde yer aldığı kaynak (kütüb-i tis'a ve diğerleri) ve sıhhat bakımından (sahîh, hasen, zayıf, uydurma) taksimatı yapılarak değerlendirilecektir.

Sonuç olarak, elde edilen veriler çerçevesinde Beğavî'nin Bakara sûresi tefsiri özelinde rivayet kullanma yöntemi ve bu rivayetlerin teknik değeri ortaya konmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Beğavî, Meâlimü't-Tenzîl, Bakara Sûresi.

Kâsânî'nin (ö. 587/1191) Bedâ'i'ü's-Şanâ'i'de Meşhur Hadis Algısı

Osman Nedim YEKTAR*

Öz

Büyük Selçuklular'ın Halep Atabeyi Nûreddin Mahmud Zengî'nin Halâviyye Medresesi'nde hocalık yapmış Kâsânî'nin (ö.587/1191) Bedâ'i'ü's-şanâ'i' adlı eserinde meşhur hadis algısı tebliğimizde ele alınacaktır. Amacımız, Kâsânî'nin meşhur hadisi nasıl algıladığını belirlemek olacaktır. Kâsânî, meşhur hadisi, “Tek bir Sahâbîden nakledilse de tâbiîn tabakasından itibaren kendi dönemine kadar yayılarak nakledilen hadis” şeklinde tanımlar. Onun bu tanımı, Hanefîlerden ed-Debûsî'nin (ö.430/1038) ve el-Pezdevî'nin (ö.482/1089) eserlerindeki meşhur hadis tanımlarıyla aynı doğrultudadır. Kâsânî (ö. 587/1191) meşhur hadisi, “Müstefîz” “المستفيض” ve meşhur “المشهور” terimleriyle ifade eder. O meşhur hadisi, delil olma bakımından müfesser ayetten sonra mütevatir hadisle birlikte ikinci sıraya koyar. Haber-i vâhid ise, meşhur hadisten daha alt mertebededir. Haber-i vâhid'in meşhur hadise ziyade lafızla gelmiş kısmını kabul etmez. Verdiği örneklerden hareketle meşhur hadisin temel özellikleri şunlar olduğu söylenebilir: 1. Meşhur Hadisin Sahâbe Tarafından Tehammül Edilmesi: Yemin kefaretinde tutulacak üç gün orucun “peşpeşeliğini” ifade eden kısmı Sahâbe, Hz. Peygamberden tehammül etmişler ve aralarında yaygın hale getirerek tâbiîn nesline aktarmışlardır. 2. Telakkî bi'l-kabûl Nakledilmesi: II. asırdan itibaren “Hanefî imâmlar fetvalarında meşhur hadisi kabulle (gelecek nesle) nakletmişlerdir. (telakkathu'l-eimmeti'l-fetâva bi'l-kabûl) 3. Meşhur Hadis-Hüküm ilişkisi: Meşhur hadis, farzla-

* Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, osmannedimyektar@hotmail.com

ra, had cezalarına, ve mahremiyetlere delil olabilir. Cuma namazının farziyeti, şüpheyile had cezalarının düşürülmesi, recm, kadının aynı anda halası veya teyzesiyle nikâhlanmaması, süt yoluyla mahremiyetin oluşması konularındaki rivayetleri meşhur hadis olarak görür. 4. Metninin Delaletinin Kat'î Olması: Bu konuda, iftitâh tekbiri ve bayram namazı tekbirleri dışında ellerin namazda kaldırılmaması gerektiğini bildiren meşhur hadisin metninin delaletini, diğer rivayetlere göre daha kat'î kabul eder. 5. Şâz Rivayet-Meşhur Hadis İlişkisi: Şâz rivayetinin Meşhur hadise muarız olamayacağını, olursa reddedileceğini savunur. 6. Meşhur Hadis-Tahsis İlişkisi: Garib hadis, Kur'an'ı ve Meşhur hadisi tahsis edemez. Fakat, meşhur hadis Kur'an'ı tahsis edebilir. 7. Rivayet Tarzı ve Örnekleri: A. Kâsânî, Hanefi mezhebinin delil aldığı meşhur hadislerin metinlerini verir. Ancak, kaynaklarına işaret etmez. Rivayetler arası lafız farklılıklarına, adıt-mutabî veya adıt-şâhid ilişkilerine değinmez. Şâfiî mezhebinin delil aldığı hadisleri belirtir. Ancak, kendisinden üç asır sonra yaşayacak Aynî gibi, râvîlerin cerh yönlerini, hadislerin zayıf olma sebeplerini ortaya koyamaz. O, kendi döneminin Şâfiî Âlimlerine hadis ilmi açısından cevaplar veremez. “Muhakkak Nebî s.a.s. kanıt getirmeyi iddia makamına; yemini, müddeaya aleyhe vacip kıldı.” hadisini İmam Şâfiî'ye karşı delil getirir. Ancak, Şâfiî'nin bu konuda delil aldığı başka hadisteki cerhe uğrayan râvîlere değinmez. B. “Buğdayın buğdayla; arpanın arpayla; kuru hurmanın kuru hurmayla; tuzun tuzla; gümüşün gümüşle ve altının altınla takaslarının peşin ve misli misline olması gerektiğini” bildiren rivayetinin meşhur hadis olduğunu belirtir. Fakat, sonraki Hanefî hadisçiler gibi, bu hadisin mânen rivayet edilen varyantlarının olduğuna, Ebû Hanîfe'den naklinin varlığına hiç işaret etmez. Yukarıdaki rivayetinin sonuna İmam Muhammed'in (ö.189/805) ziyade lafızla naklettiği “Her hacimle ve tartıyla ölçülebilen (mallarda) durum aynıdır.” cümlesinin eklenmesini meşhur hadis olarak algılar. Fıkıh metnindeki bir rivayeti meşhur hadis olarak nakletmiş olması, kabul edilebilir bir durum değildir. C. Kertenkele etinin yenmesini yasaklayan “Resûlullah s.a.s. köpek dişi olan her yırtıcı hayvan ile her pençeli kuşun etlerini yemeği yasakladı.” meşhur hadisini delil getirir. Çağdaşı Merğînânî (ö.593/1197) gibi, bu hadisin başını sonuyla yer değiştirerek nakletmez. Aslına uy-

gun nakleder. Genel anlamda meşhur hadisi, Hanefî mezhebindeki anlamıyla algılar. Fakat hadisleri nakletmede titiz davrandığı, hadislerin turuklarına vakıf olduğu, ricâl ilmine sahip olduğu söylenemez.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Meşhur, Kâsânî, Hanefî, Bedâ'î.

Büyük Selçuklu Devri Mutasavvıflarından Kuşeyrî'nin er-Risâletü'l-Kuşeyriyye Adlı Eserindeki Mevzu Hadislerin Tespiti Üzerine

Uğur ERMAN*

Öz

Büyük Selçuklular dönemi İslam dininin yeniden şekillendiği ve kendinden sonraki dönemlere etki ettiği önemli bir dönemdir. Bu dönemi her yönüyle anlamak Türk-İslam düşünce tarihinin ve bu alemde yaşanan dînî-fikrî-kültürel gelişmelerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır. Bu meyanda Tuğrul Bey önderliğinde düzenlenen Dandanakan savaşının başarı ile sonuçlanmasıyla beraber yaklaşık üç asır boyunca Maverâünnehir, Horasan, İran, Irak, Hicaz, Şam ve Anadolu'da İslam'ın bayraktarlığını yapan Büyük Selçuklular döneminde çok önemli dînî, kültürel ve ilmî gelişmeler yaşanmıştır. Bu devirde Büyük Selçuklu sultanları gibi Türkler de Hanefîlik ve Mâtürîdîliği tercih etmiş, iktidarlar Şii-Fâtîmî gailesiyle mücadele etmeyi iç politika, Bizanslılarla mücadeleyi ise dış politika ilkesi olarak benimsemişlerdir. Şii propagandaları egale etmek ve sünnî düşüncüyü muhafaza ve yaymak için Nizamiyye medreselerini inşa etmişlerdir. Nizâmiyye medreseleri adeta alim yetiştirme merkezi olarak hizmet vermiştir. Büyük Selçuklular döneminde çeşitli alanlarda Cüveynî, Beyhakî, Şehristânî, Zemaşerî, Gazzâlî, Ebû İshak eş-Şîrâzî, Cüveynî, Fahreddin er-Râzî, Hatîb et-Tebrîzî, Ömer Hayyâm, Mâverdî, Beğavî, Serahsî, Pezdevî gibi daha birçok bilgin yetişmiştir. Büyük Selçuklu devrinde yetişen ve asırlar boyunca İslam uleması içinde ihraz ettiği mevkiyi koruyan, eserleriyle günümüzde de varlığını hissettiren bu alimler-

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ugurerman@siirt.edu.tr.

den biri de Abdülkerîm el-Kuşeyrî'dir (ö. 465/1072). Kuşeyrî, kelam, hadis, fıkıh, tefsir, Arap dili ve edebiyatı alanındaengin bilgisi olsa da daha çok mutasavvıf olma yönüyle ön plana çıkmıştır. Onun tefsir alanında yazmış olduğu et-Tefsîrû'l-kebir (et-Teysîr fî 'ilmi't-tefsîr) ve Letâ'ifü'l-işârât adlı tefsirleri ile tasavvuf alanına dair yazmış olduğu er-Risâletü'l-Kuşeyriyye adlı eseri günümüzde de kaynak kitap olarak kabul edilmiştir. Kuşeyrî bu eserinde Ehl-i sünnet anlayışına uygun bir tasavvufi öğreti geliştirdiğinden muhafazakâr çevrelerde oldukça rağbet görmüş ve tasavvufun yayılmasına olumlu katkılarda bulunmuştur. Bu itibarla çalışmamızda gerek kendi döneminde gerekse kendi döneminden sonraki nesle oldukça etki edenve halen güncelliğini koruyan Kuşeyrî'nin er-Risâletü'l-Kuşeyriyye adlı eserinde nakledilen hadisler arasında mevzu/uydurma hadis olup olmadığını tespit edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Büyük Selçuklu, Kuşeyrî, er-Risâle, Mevzu hadis.

Büyük Selçuklu Şairi Enverî'nin Sultan Sencer'e Medhiyesi

Olca KOCATÜRK*

Öz

Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu dönemlerde ve bölgelerde, birçok ilim ve sanat alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Tarih boyunca birçok Türk devletinde olduğu gibi Selçuklu sultanlarının da âlim ve sanatkârlara gösterdiği ilgi ile verdiği destek, bu gelişimin ortaya çıkmasındaki sebeplerin başında gelir. Özellikle Selçuklu sultanı Sencer bin Melikşah ile büyük bir kaside şairi olarak bilinen Horasanlı şair Enverî arasındaki bağ ve yakınlık, bunun en somut örneklerinden biridir. Molla Câmi'nin bir rubaisinde şiirin üç peygamberinden biri olarak nitelendirdiği Enverî, çeşitli vesilelerle Sultan Sencer için medhiye içerikli kasideler yazmıştır. Fars diliyle kaleme aldığı bu şiirler İran edebiyatının en müstesna ürünleri arasında kabul edilir. Bu bildiride önce devlet idarecileri ile şairler arasında tarih boyunca gelişen münasebetler genel hatlarıyla ele alınarak, şiir ve iktidar ilişkisi ekseninde konunun türlü yönlerini gözeten değerlendirmelere yer verilmesi amaçlanmaktadır. Bu münasebetlerde ayrıca himaye ve medhiye anlayışının nasıl bir yer tuttuğu, içinde bulunduğumuz çağdaki düşünce kalıplarının bu konuyu anlama yolunda ne tür zorluklara sebep olduğu bahsi değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımlar çerçevesinde Enverî'nin Sultan Sencer'e ithaf ettiği Farsça bir şiirin genel özellikleri ve muhtevasında öne çıkan unsurları bakımından incelenmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enverî, Sultan Sencer, Medhiye.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Osmanlı Türkçesi ve İslâmî Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, kocaturk.olcay@gmail.com

UNESCO Tarafından Dünya Mirası İlan Edilen İsfahan Cuma Caminin Mimarisinde Büyük Selçuklu İzleri

Kamile AKIN DOĞAN*

Öz

İsfahan şehri kuruluşundan itibaren coğrafi konumu gereği İran'ın önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan İsfahan şehrinin tarihi serüveni oldukça fazladır. Selçuklular tarafında ele geçirilmesiyle birlikte İsfahan şehri dönemin başkenti yapılarak gerek siyasi gerek ticari gerekse de ilmi olarak birçok değişim ve gelişim sağlamıştır.

İsfahan başkent olmasıyla birlikte kültürel ve mimari açıdan büyük değişimler yaşamıştır. Bu bağlamda şehirde cami, saray ve köprü gibi değerli mimari yapılar oldukça yoğundur. Günümüze kadar ulaşan, en büyük değeri Selçuklu döneminde kazanan ve bugün de UNESCO tarafından dünya mirası ilan edilen İsfahan Cuma Cami dönemin en önemli mimari yapısı olması bakımından değeri büyüktür. Büyük Selçuklu döneminde gelişimini tamamlayan İsfahan Cuma Cami sonraki dönemlerde de mimari yapılara örnek teşkil etmiştir. Bir dünya mirası olarak günümüzde de çalışmalara konu olmaya değer önemli bir yapıdır ve tanıtılması hususunda araştırmaların yapılması şarttır. Bu araştırmada İsfahan şehrinin genel tarihine, önemli yapılarına ve şehrin üç önemli dünya mirasından bir tanesi olan İsfahan Cuma Caminin Büyük Selçukludan süregelen mimari yapısı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, İsfahan, Cami, Mimari Yapı, Sanat Tarihi.

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Asd (Sanatta Yeterlik) kamileakin32@hotmail.com Orcid: 0000-0002-6447-7065

SONUÇ YERİNE*

3-4 Kasım 2023 tarihlerinde, Konya Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde "Uluslararası Büyük Selçuklular Döneminde Hanefîlik-Mâtürîdîlik Sempozyumu" düzenlenmiştir. Gerek destekleyen kurum ve şahıslar gerek katılımcılar ve misafirler açısından sempozyumun büyük bir ilgi gördüğü müşahede edilmiştir. Sempozyuma destek veren tüm kurum ve şahıslara şükranlarımızı sunarız. Programa iştirak eden tüm hocalarımıza ve genç araştırmacılara teşekkür ederiz. Özellikle, bu değerli programın organizasyonunda emeği geçen tüm hocalarımızı özverili çalışmalarından ötürü tebrik ederiz.

Sempozyumumuza konu olan Büyük Selçuklu Devleti, ilim ve eğitim faaliyetlerine büyük önem vermiş ve bu doğrultuda çok sayıda medrese inşa etmiştir. Bu medreseler, farklı ilmî disiplinlerde eğitim veren önemli merkezler haline gelmiştir. Söz konusu müesseselerden beslenen âlimler; kelam, fıkıh, tefsir, hadis gibi dini ilimlerin yanı sıra mantık, felsefe, tıp ve astronomi gibi çeşitli alanlarda eğitim vererek İslam düşünce dünyasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. İlim ve düşünce geleneğimize yön veren ve hepsi alanında birer otorite olan; Necmüddin Ömer Nesefî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Alâuddîn Semerkandî, Ebû'l-Usr el-Pezdevî, Ali b. Osman el-Ûşî, Alâeddîn el-Üsmendî, Lâmişî, Nûruddîn es-Sâbûnî, Abdülaziz b. Ömer el-Buhârî, Kâsânî, Şemsüleimme es-Serahsî, Ebû'l-Usr el-Pezdevî, Ebû İshak eş-Şîrâzî, Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî, Şehristânî, Fahreddin er-Râzî ve Zemahşerî gibi âlimler Büyük Selçuklular döneminde yaşayan âlimlerden yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır.

* 3-4 Kasım 2023 tarihlerinde Konya Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde gerçekleştirilen Uluslararası Büyük Selçuklular Döneminde Hanefîlik-Mâtürîdîlik Sempozyumu'nun sonuç bildirgesi Prof. Dr. Ramazan Altıntaş tarafından kamuoyuyla paylaşılmıştır.

İki gün süren sempozyumumuzda, bir kısmı yüz yüze bir kısmı online olmak üzere yurt içinden ve yurt dışından katılan akademisyenler ve araştırmacılar tarafından 31 bildiri sunulmuştur. Açılış, protokol konuşmaları ve Prof. Dr. Cağfer Karadaş'ın "Matüridilik: Dünü ve Bugünü" başlıklı konferansıyla başlayan sempozyumun içeriği ağırlıklı olarak "Büyük Selçuklular Döneminde Hanefî-Matüridî Düşünce" ve "Büyük Selçuklular Döneminde Hanefî-Matüridî Âlimler" ana başlıkları altında şekillenmiştir. Bu çerçevede sempozyumda sunulan tebliğlerde Hanefî-Matüridî Düşünce Geleneğinin;

- Algılanışı
- Gelişim Süreci
- Yayılışını Etkileyen Faktörler
- Diğer Mezheplerle İlişkileri
- Kurumsal Yapısı
- Eğitim-Öğretim Müesseselerindeki Yansımaları
- Âlimleri ve Eserleri
- İslam Medeniyetine Katkıları gibi temalar işlenmiştir.

Tebliğlerde ileri sürülen tespit, teklif ve mülahazalardan bir kısmı özetle şunlardır:

Büyük Selçuklular dönemi, fıkıh mezhepleri açısından hayli dinamik bir mahiyet arz etmektedir. Bu dönem, İslam hukukunun hem teorik hem de pratik anlamda zenginleştiği bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yetişen fakihler, sadece Hanefî mezhebi için değil, aynı zamanda İslam hukukunun geneli için önemli eserler yazmışlardır. Fakihlerin bu eserleri, İslam dünyasının farklı bölgelerine yayılmış ve İslam hukuku üzerine yapılan çalışmalara büyük katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, bu dönemde yetişen fakihlerin hukuki düşünce ve fetva yöntemleri, daha sonraki nesiller için bir örnek teşkil etmiştir. Büyük Selçuklular dönemindeki bu hukuki miras, İslam hukukunun tarih içindeki önemli kilometre taşlarından birini temsil etmekte ve günümüzde hala ilgiyle incelenmektedir.

Bilindiği üzere kültür ve toplum zaman içinde değişir ve gelişir. Bu değişim, özellikle İslam hukuku ve fetvalar gibi dini konularda da kendini gösterir. Büyük Selçuklular döneminde de, bu durumun yansımaları görülmüş; fetvaların içeriğinde değişiklikler gözlemlenmiştir. Bu değişiklikler tarih boyunca mezhep düşüncesinin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olacak niteliktedir. Bu bağlamda, Mezhep düşüncesi, görüşlerin sadece devam ettirilmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda mezhebin genel prensiplerinin sürdürülmesini de ifade etmektedir. Büyük Selçuklular döneminde fetva veren âlimler, örf ve toplumsal ihtiyaçları göz önünde bulundurarak fetvalarını güncellemişlerdir. Bu durum, İslam hukukunun pratik uygulanabilirliğini koruma çabasının bir ürünü olarak kendisini göstermiştir.

Hanefî-Mâtürîdî düşüncenin etkin olduğu alanlardan bir diğeri de kelimadır. İmam Mâtürîdî'nin özellikle kelim alanında olmak üzere İslam düşünce dünyasına katkıları oldukça büyüktür. İmam Mâtürîdî, İslam'ın temel inançlarına kelimî bir bakış açısı getirmiş ve bu sayede bölgede kelim çalışmalarının hız kazanmasına öncülük etmiştir. Mâtürîdî'nin bilgi anlayışı, kelim konularını açıklarken Hanefî kelim geleneğine derinlik kazandırmıştır. Özellikle Mâtürîdî'den sonraki dönemde kelimciler, onun bakış açısını benimseyerek kelimî tartışmaları merkeze almıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin kelim alanındaki katkıları, İslam düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu durum, İslam düşünce geleneğinin sahip olduğu zenginlik ve çeşitliliğe önemli katkılar sağlamıştır.

İslam düşünce dünyasındaki bu hareketlilik ve canlılık, ilmî münâzaraların artmasına ve farklı düşünce ekollerinin bir araya gelmesine olanak sağlamıştır. Farklı mezheplerin temsilcileri medreselerde bir araya gelerek karşılıklı bilgi alış-verişinde bulunmuşlardır.

Mâtürîdî ve Eş'arî kelim ekolleri, yakın dönemlerde ortaya çıkmış olmalarına rağmen, bu iki ekol arasında somut bir görüşme veya etkileşim yaşanmamıştır. Bu durum, genellikle jeopolitik faktörlerden kaynaklanmıştır. Hanefî-Mâtürîdî ekolü, genellikle İslam dünyasının doğu bölgelerinde, özellikle Horasan ve Maverâünnehir gibi bölgelerde yoğunlaşırken; Eş'arî kelim ekolü özellikle Bağdat merkezli

olmak üzere nispeten bu bölgelerin daha batısında kalan İslam coğrafyasında kendisini göstermiştir. Bu jeopolitik farklılıklar iki ekol arasında somut bir etkileşime mani olmuştur. Coğrafi mesafeler ve siyasi sınırlar sebebiyle söz konusu iki ekolün her biri kendi bağlamında gelişmiş ve İslam düşünce tarihinde çeşitliliğin ve zenginliğin simgeleri olmuşlardır.

Mâtürîdîliğin temel kaynakları, önemli ölçüde Büyük Selçuklular döneminde yazılmıştır. Bu kaynaklardan beslenerek oluşan literatür, Mâtürîdî düşüncesini sistematik bir şekilde açıklamakta ve bu ekolün düşünce yapılarına dair ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Büyük Selçuklular döneminde yazılan bu eserler, Mâtürîdîliğin İslam düşünce tarihindeki yükselişini yansıtmaları bakımından dikkate değer niteliktedir.

Hanefî-Mâtürîdî düşüncenin etkisini gösterdiği Büyük Selçuklular dönemi, İslam dünyasında kültürel ve mimari açıdan büyük değişimlere sahne olmuştur. Bu dönem, İslam sanatı ve mimarisine canlılık kazandırmıştır. Özellikle şehirlerde, çok değerli mimari yapılar inşa edilmiştir.

Büyük Selçuklular dönemi Hanefî-Mâtürîdî düşüncesi ve İslam düşünce tarihindeki yeri, bu sempozyumun odak noktasıydı. Sempozyum, Hanefî-Mâtürîdî düşüncenin ilmi, toplumsal, siyasi ve kültürel bağlamlardaki önemini vurgulamış, bu düşüncenin İslam düşünce tarihine değerli katkılarda bulunduğunu göstermiştir. Sempozyumdaki bilgi paylaşımlarının ve akademik tartışmaların alana yönelik sonraki çalışmaların derinleşmesine katkı sunacağını ve Hanefî-Mâtürîdî düşüncenin daha iyi anlaşılmasına vesile olmasını temenni ediyoruz.

Sözlerimize son verirken öncelikle bizlere her türlü desteği sağlayan Selçuk Üniversitesi Rektörlüğümüze çok teşekkür ederiz. Ayrıca Konya Büyükşehir Belediye Başkanlığımıza ve bu sempozyumdaki paydaşlarımız olan; Selçuk Üniversitesi İmam Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne, Selçuklu Araştırmaları Enstitüsüne, Özbekistan'da yer alan İmam Mâtürîdî Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Merkezine, Konya İl Müftülüğüne şükranlarımızı sunarız.